

■ ■ ■ MOZGALMAS ÉV VÉGÉN

Örömmel nyújtjuk át olvasóinknak folyóiratunk ez évi negyedik, az első évfolyamot teljessé tevő számát. Voltak küzdelmeink, hogy legalább a nyomdai megjelenés költségeit előteremthessük, de minden nehézség jelentéktelenné válik, mikor a várt eredmény mégis megszületik.

Jelen számunkban régi hiányt pótolunk, amikor a kataszteri felmérések eredőjét, a földadókataszter magyarországi bevezetését elrendelő császári pátens magyar fordítását közreadjuk. Arra törekszünk, hogy a munkálatok teljes normatív háttérét, a pátenseket, a törvényeket, a rendeleteket, az utasításokat, a szabályzatokat és az oktatásokat, továbbá a – korabeli és modern – összefoglalókat ismertté és lehetőség szerint hozzáférhetővé tegyük, mert valljuk, hogy a fennmaradt kataszteri dokumentáció keresését, feltárását és feldolgozását csak ezek alapján végezhetjük el maradéktalanul. A későbbi kutatások számára a forrásanyag bemutatása is folytatódik, két dokumentumtípust is ismertetünk; ugyanakkor a kataszteri szervezet történetére vonatkozó adalékokkal szolgál egy mérnökcsalád tagjainak életpályavázlata. A néprajzi dolgozat pedig ezúttal is rávilágít arra, hogy a helyszínen ma már nem tanulmányozható terepi információk pótlására mennyire alkalmasak a kataszteri térképek és iratok.

Köszöneti illeti a Földmérési és Távérzékelési Intézetet, amely hirdetésének megjelentetésével egyúttal e számunk megjelenését is segítette. Továbbra is hívjuk és várjuk azokat, akik lapunk célkitűzéseit elfogadva és felkarolva, anyagi hozzájárulásukkal segítenek bennünket eredményeink gyarapításában és a papíralapú kiadvány fennmaradásában.

■ ■ ■ TARTALOM

- Tuza Csilla: Az 1849. évi császári pátens a földadókataszter bevezetéséről 2
- Filep Antal: Osztott beltelkű települések Moson megyében 5
- Török Enikő: Mérföldlapok, avagy földművelési térképek 22
- Schmidt Anikó: A panasztétel joga: a felszólalási jegyzékek 29
- Závoczki Adrienn: A Zahajkievicz/Zsadányi mérnökcsalád pályafutása 36

■ *A címlapon: Pusztasomorja belterülete. MNL OL S 78, 135. téka, 10. L. ehhez Filep Antal cikkét.*

.....

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ I. évfolyam, 4. szám

Alapítva: 2013 ■ NMHH-nyt.: CE/11367-4/2013. ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente (március, június, szeptember, december) ■ Alapító és kiadó: Magyar Nemzeti Levéltár ■ Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ Felelős kiadó: Dr. Mikó Zsuzsanna főigazgató

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: catastrum@mnl.gov.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu
Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pászti László (OSZK), Varga Felicián (FÖMI), Osskó András (FÖMI) ■ Kézirat-előkészítés: Kenyő Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Starkiss Kft., Budaörs, 2014 ■ Felelős vezető: Kiss Sándor

Előfizetés: a szerkesztőség címén ■ Előfizetés egy évre 2000 Ft, számonként 550 Ft.

Támogatók: Országos Tudományos Kutatási Alap, Földmérési és Távérzékelési Intézet

ISSN 2064-5805

***Kaiserliches Patent vom 20. October 1849,
über die Einführung des Grundsteuer-Katasters in
Ungarn und die Festsetzung eines Grundsteuer-Proviso-
riums bis zur Vollendung des stabilen Katasters.***

Wir Franz Joseph der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich etc. etc. etc.

In der Erwägung, daß die Reichsverfassung vom 4. März 1849, §. 24, den Grundsatz einer gleichmäßigen Vertheilung der öffentlichen Lasten auf alle Reichsbürger ausspricht, und in der Betrachtung, daß es ebenso sehr die Gerechtigkeit, als auch die Aufbringung der Mittel zur Bedeckung der durch die Ereignisse der jüngsten Zeit außerordentlich gesteigerten Staatserfordernisse erheischt, diesem Grundsatz allenthalben, wo derselbe noch nicht durchgeführt wurde, Geltung zu verschaffen, haben Wir Unsere besondere Aufmerksamkeit auf den Zustand der direkten Besteuerung in dem Königreiche Ungarn gerichtet, und nach sorgfältiger Prüfung der bestehenden Einrichtungen erkannt, daß es in dem genannten Kronlande nicht länger aufgeschoben werden darf, Vorkehrungen zu treffen, um die Gleichheit aller Reichsbürger vor dem Gesetze in Absicht auf die Tragung der öffentlichen Lasten herzustellen. Zu diesem Zwecke ist es unser Wille, daß Ungarn so schleunig, als es die Größe und Schwierigkeit eines so wichtigen Werkes zuläßt, die Wohlthaten eines geordneten Grundsteuer-Katasters zukommen und daß, bis dieses möglich ist, bereits jetzt Mittel ergriffen werden, um eine gerechtere und gleichmäßigere Vertheilung der Abgaben, als bisher stattgefunden hat, zu erzielen, wodurch auch eine der wesentlichsten Bedingungen erfüllt werden wird, ohne welche der Verkehr zwischen Ungarn und den übrigen Kronländern, nicht, wie es der §. 7 der Reichsverfassung anordnet, von den durch die Zwischenzoll-Linie verursachten Hemmungen und Belästigungen befreit werden kann.

Von diesen Erwägungen geleitet, haben Wir nach Anhörung Unseres Ministerrathes Folgendes anzuordnen beschlossen.

§. 1. Zur gleichmäßigen Besteuerung der Nutzungen von Grund und Boden und Gebäuden in Ungarn soll mit thätiger Beschleunigung das allgemeine Grundsteuer-Kataster nach denjenigen Grundsätzen vollführt werden, welche sich durch die Erfahrung in den übrigen Kronländern und in auswärtigen Staaten als zweckmäßig und für die Entwicklung des Wohlstandes in denselben höchst zuträglich bewährt haben. Die näheren Bestimmungen hierüber werden abgesondert erlassen und kundgemacht werden.

§. 2. Nachdem aber zur befriedigenden Lösung dieser Aufgabe ausgedehnte Vorarbeiten und ein bedeutender Zeit- und Kostenaufwand erforderlich sind, so verordnen Wir, daß mit Benützung der bisherigen Vermessungen eines großen Theiles der Grundbesitzungen, ein den Bedingungen einer gerechten und gleichmäßigen Vertheilung der öffentlichen Lasten

***Császári pátens, 1849. október 20.
A magyarországi földadókataszter bevezetéséről, és az
állandó kataszter kidolgozásáig bevezetendő ideiglenes
földadórendszer megállapításáról.***

Mi, I. Ferenc József, Isten kegyelméből Ausztria császára stb. stb. stb.

Mivel az 1849. március 4-én kiadott birodalmi alkotmány 24. §-a minden állampolgárra tekintettel kimondja a közteherviselést, és megfontolván, hogy úgy az igazságosság, mint a közelmúlt eseményei következtében megemelkedett állami kiadások fedezésére tett erőfeszítések megkívánják, hogy ennek a rendeletnek mindenhol, ahol még nem hajtották végre, érvényt szerezzünk; különös tekintettel a Magyar Királyságunkban uralkodó adózási állapotokra eme fennálló helyzetet gondosan megvizsgáltuk, rendeleteket fogantatosítottunk, mivel említett tartományunkban [eme rendelet végrehajtását] nem halogathatjuk tovább, hogy minden állampolgár számára a törvény előtti egyenlőséget a közteherviselés tekintetében biztosíthassuk. E célból azt akarjuk, hogy Magyarországot olyan gyorsan, amennyire az ország nagysága és ennek a fontos munkának a nehézségei megengedik, egy rendezett földadókataszter áldásaiban részesítsük, és amennyire csak lehetséges, már most minden eszközzel az adók eddiginél igazságosabb és egyenlőbb elosztására kell törekedni, hogy ezáltal teljesülhessenek a legfontosabb feltételek ahhoz, hogy Magyarország és egyéb tartományaink között, miként azt a birodalmi alkotmány 7. §-a is rendeli, megszűnjenek a belső vámhatár okozta akadályok és kellemetlenségek.

Ezen megfontolásoktól vezetve Minisztertanácsunk meghallgatása után a következőket rendeljük.

1. §. Azért, hogy a földek és az épületek Magyarországon egyenlő adóztatás alá essenek, az általános földadókataszter lehető leggyorsabb bevezetését olyan elvek alapján kell végrehajtani, melyek egyéb tartományainkban és a külföldi államokban a közjó emelésének érdekében a tapasztalatok alapján a legcélszerűbbnek mutatkoztak. Ezt illetően a közelebbi utasításokat majd külön rendeletben fogjuk közétetni.

2. §. Mivel azonban a feladat kielégítő végrehajtásához kiterjedt előkészületek, valamint jelentős mennyiségű idő és pénz szükségeltetik, ezért elrendeljük, hogy a földbirtokok nagy részén már eddig elkészült felmérések alapján a jogszerű és egyenlő közteherviselés feltételeinek megfelelő ideiglenes földadóelosztást vezessenek be addig, amíg az állandó kataszter bevezetésére kerül.

möglichst entsprechendes Grundsteuer-Provisorium für die Zeit, bis das stabile Kataster vollendet sein wird, eingeführt werde.

§. 3. Bis ein solches Provisorium zu Stande kommen kann, ist einstweilen jener Betrag, welcher in dem Verwaltungsjahre 1847 an Kriegs- und Domesticalexteuer ausgeschrieben war, von den Grund- und Hausbesitzungen und Bewohnern des Landes, die bis zum Jahre 1848 contributionspflichtig waren, als Gesamtsteuerergebühr für das mit dem 1. November 1849 beginnende Verwaltungsjahr einzuheben, und an die Steuerkasse abzuführen.

§. 4. Dieser Steuerbetrag wird auf die einzelnen Städte, Districte und Comitate, und innerhalb derselben auf die Grund- und Hausbesitzungen und Einwohnerclassen, welche bis zum Jahre 1848 contributionspflichtig waren, nach demselben Maßstabe umgelegt, der für das Jahr 1847 zur Umlegung der Contribution gedient hat.

§. 5. Ueber die Art, in welcher die bis zum Jahre 1848 von der Contribution befreiten Besitzungen und Einwohnerclassen für das Verwaltungsjahr 1850 einstweilen der Besteuerung zu unterziehen sind, bis das Grundsteuer-Provisorium zu Stande gebracht sein wird, werden besondere Anordnungen erlassen werden.

§. 6. Nach demselben Verhältnisse, nach welchem zufolge der §§. 1, 2, 3, 4, 5 die Steuerumlegung zu geschehen hat, sollen auch andere öffentliche Lasten, die den Grund- und Hausbesitz zu treffen haben, vertheilt werden, ohne daß Jemand aus seiner persönlichen Eigenschaft eine Ausnahme ansprechen kann.

§. 7. Die Steuervertheilung gehört vorläufig in den Wirkungskreis der politischen Behörden, die zugleich deren richtige Einbringung zu überwachen haben. Ihre Pflicht ist vorzüglich, dafür zu sorgen, daß mit der Einhebung sowohl der currenten Steuersumme, als der Rückstände sogleich begonnen werde, und die Abzahlung in angemessenen Raten stattfinde.

§. 8. Die Einhebung der Steuern geschieht in Städten durch die hiezu bestimmten Steuereinnehmer, in den Gemeinden durch die betreffenden Vorsteher, oder andere eigens dafür zu bestellende Individuen, welche jedesmal die durch sie eingehobenen Steuern in die betreffenden Steuerstellen unter ihrer Verantwortung abzuführen haben. Für die zur Einhebung allenfalls nöthige Assistenz haben ebenfalls die betreffenden Organe der politischen Verwaltung Sorge zu tragen.

Unsere Minister des Innern und der Finanzen sind mit der Vollziehung dieser Anordnungen beauftragt.

Gegeben in Unserer kaiserlichen Haupt- und Residenzstadt Wien am zwanzigsten October des Jahres intausend achthundert neunundvierzig, Unserer Reiche der Ersten.

Franz Joseph.
Schwarzenberg. Krauß. Bach. Schmerling. Gyulai.
Bruck. Thinnfeld. Thun. Kulmer.

3. §. Míg egy ilyen provizórium létrejöhet, azt a hozzájárulást, melyet az 1847. adóévre hadiadó és háziadó címén megállapítottak, minden föld- és háztulajdonostól és állampolgártól, akik az 1848. évben adókötelesek voltak, az 1849. november 1-jével kezdődő kormányzati évre általános adó címén szedjék be és azt az adópénztárba fizessék be.

4. §. Ezt az adóhozzájárulást az egyes városokra, kerületekre és megyékre, és határaikon belül minden telek- és háztulajdonosra, valamint minden lakóra, akik 1848-ig adókötelesek voltak, ugyanolyan mérték szerint vessék ki, amely 1847-ben is zsinórmértékül szolgált.

5. §. Arról, hogy amíg a földadó-provizóriumot felállítják, az 1848-ig adómentességet élvező birtokok és lakosok az 1850. évben hogyan fognak adózni, majd külön rendeletet fogunk kiadni.

6. §. Ugyanolyan mértékben kell meghatározni és szétosztani a föld- és házbirtok utáni egyéb terheket is, mint ahogyan az 1., 2., 3., 4. és 5. §-ok az adókövetést meghatározzák, anélkül hogy bárki is kivonhatná magát ez alól.

7. §. Az adókövetés átmenetileg a politikai hatóságok hatáskörébe tartozik, amelyek felelősek az adók pontos beszedéséért. Elsősorban az a kötelességük, hogy gondoskodjanak a folyó évi adók, valamint a hátralékok behajtásának azonnali megkezdéséről és a fizetések megfelelő részletekben való beszedéséről.

8. §. Az adók beszedése a városokban kiküldött adóbeszedők útján történik, a községekben az előljáró vagy az arra kijelölt személyek járnak el, akik minden alkalommal felelősséggel tartoznak a beszedett adónak az illetékes pénztárba történő befizetéséről. A beszedéshez szükséges kisegítő személyzetről szintén a politikai közigazgatás érintett szerveinek kell gondoskodniuk.

Jelen rendelet végrehajtásáért a belügyminiszter és a pénzügyminiszter felelős.

Kelt császári székvárosunkban, Bécsben, 1849. október 20-án, uralkodásunk első évében.

Ferenc József
Schwarzenberg. Krauß. Bach. Schmerling. Gyulai.
Bruck. Thinnfeld. Thun. Kulmer.

FILEP ANTAL

Osztott beltelkű települések Moson megyében

Településkutatásunkban fordulatot jelentett és lendületet adott a további vizsgálódásoknak Györffy István, amikor 1926-ban újra felfedezte a szálláskertes településrendszert. Azaz azt a településszervezési elvet ismertette, amelyben az adott helység családi gazdaságaihoz a lakóházat befogadó egy-egy telek és ettől térben elkülönítve egy-egy különálló gazdasági telephely tartozott, ahol az istállókat, az ólakat, az aklokat és a rakodóhelyeket helyezték el. Mind a lakótelkeket, mind a gazdálkodást szolgáló telkeket önálló negyedé szervezték. Vagyis minden gazdálkodó az adott helység belterületén egy lakó és egy gazdasági telekrészt használt.¹ Györffy István eredményei rendkívüli hatást gyakoroltak a 20. század első felének településföldrajzi, településtörténeti kutatóira, építészeire is, sőt a társadalomkutatás szakembereit is magukkal ragadták. Gyorsan kiderült, hogy az osztott

beltelkű települések korántsem korlátozódtak az Alföldre.

A Dunántúlról 1935-ben Seemayer Vilmos a somogyi Nemespátrón akadt az osztott beltelkű településrendszer nyomára. Nemespátró kisnemeseinek a községben volt a lakóudvaruk. A lakóövezet szomszédságában, a kaszálók területén alakították ki az istállóiknak is helyet adó pajtákát befogadó kertjeiket. Seemayer rámutatott az alföldi szálláskerteséggel mutatkozó párhuzamokra. Közel állt Györffy szemléletéhez.²

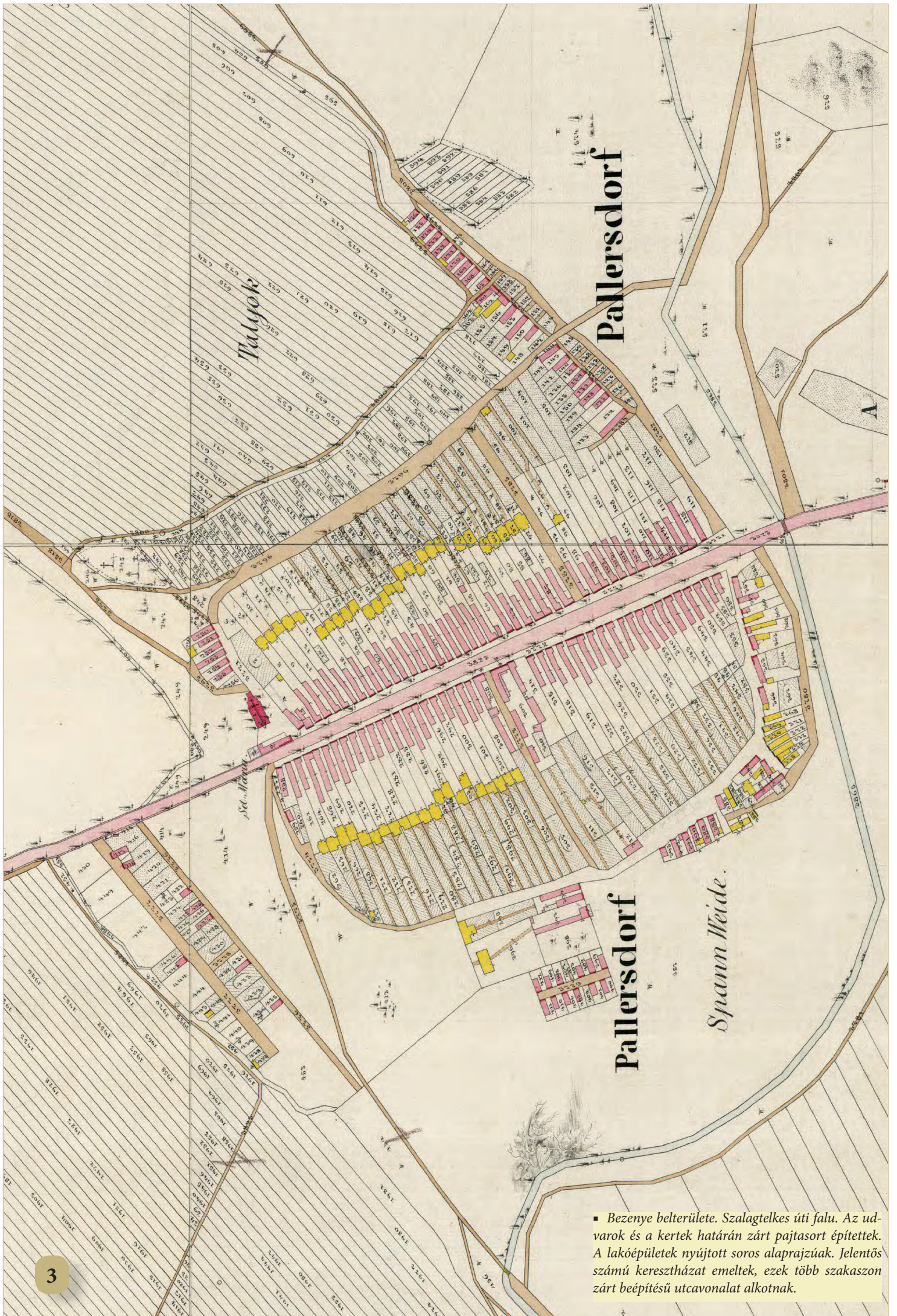
A nógrádi Órhalomból 1938-ban Fél Edit ismertette a kétbeltelkes településrendszernek a felföldi változatát. Itt a beltelkektől elkülönítve építették fel a pajták csoportját. Köztük istállókat is emelhettek.³

Nem feladatunk az osztott beltelkű települések kutatástörténetének elemzése. Eligazítást adhat Tálasi István akadémikus kritikái

¹ GYÖRFFY ISTVÁN: Az alföldi kertes városok. Hajdúszoboszló települése. *Néprajzi Értesítő*, 18. (1926) 3:105–136.; GYÖRFFY ISTVÁN: Hajdúböszörmény települése. *Föld és Ember*, 6. (1926) 4:177–210. Mindkét tanulmányt külön füzetben is megjelentették, majd újra közölték GYÖRFFY ISTVÁN: *Magyar nép magyar föld*. Sajtó alárendezte és a bevezetőt írta: GYÖRFFY GYÖRGY: Bp., 1942. 153–187. GYÖRFFY ISTVÁN: *Az Alföld településformái*. *Magyar falu — magyar ház*. Sajtó alárendezte: GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1943. 91–108. (Ezt a dolgozatot a szerző halála után négy évvel tették közzé.) Utóbb kiderült, hogy Györffy felfedezését megelőzően a korai magyar tudományosság ismerte a jelenséget. A korai szerzőkről nem is csak megfigyeltek, de a településföldrajz művelői szeme előtt maga a még elevenen létező jelenség is rejtve maradt. KÁLLAY FERENC: Magyar régiségek nyomozása. *Tudományos Gyűjtemény*, 7. (1823) VII:3–39.; HORVÁTH MIHÁLY nyomán LE PLAY, FREDERIC: *A munkásviszonyok reformja*. Fordította és bevezette GEÖCZE SAROLTA. Bp., 1903. Új folyam, LVI. 495–516.; GALGÓCZY KÁROLY: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája*. [!] Bp., 1876–1877. I–III. köt. A jeles szerző az egyes települések ismertetése során szólt a település belső rendjéről. Vö. TÁLASI ISTVÁN: Kállay Ferenc és az alföldi „nomád mezőgazdálkodás.” *Ethnographia*, 57. (1946) 13–19. Teljes tudománytörténeti áttekintéshez l. még: TÁLASI ISTVÁN: *Néprajzi életünk kibontakozása*. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 1948. II:3. szám. A tervezett kézikönyvet a diktatúra bevezetése ellehetlenítette. Egyes fejezetek csak önállóan jelenhettek meg, néhány fejezet korrekciórészeként került közkönyvtári letétbe, vagy kéziratként archiváltak.

² SEEMAYER VILMOS: Pajtáskertek Nemespátrón. *Néprajzi Értesítő*, 26. (1935) 65–85. és 27. (1936) 36–45. Szerzőnk következetesen a 18. század elejéig visszanyúló helyi levéltári anyag mellett felhasználta az 1860 körül készített kataszteri térképet, bár a folyóirat nem reprodukálhatta. Az idő nemzedék emlékezése alapján a kataszteri munkálatokról adalékokat közölt.

³ FÉL EDIT: Néprajzi adatok Órhalomból. *Néprajzi Értesítő*, 30. (1938) 73–85. Az I. katonai felmérés mellett igénybe vette az 1869-ben készült kataszteri felmérést. Sematikus vázlatrajzát közölte. Hozzáfűzhetjük, ez a vázlat közel áll a II. katonai felmérés ábrázolásához. Közölte a pajtanegyed egyik boronafalú istállója fényképét.

■ Bezenye belterülete. Szalagtelkes úti falu. Az udvarok és a kertek határán zárt pajtasort építettek. A lakóépületek nyújtott soros alaprajzúak. Jelentős számú keresztházat emeltek, ezek több szakaszon zárt beépítésű utcavonalat alkotnak.

cikke.⁴ Tanítványai munkái közül nélkülözhetetlen Hofer Tamás szlovákiai, Morva-völgyi kutatásáról 1957-ben közölt tanulmánya. A Morva folyó és a Kis-Kárpátok közötti térségben olyan osztott beltelkű településeket talált, ahol falun kívül csoportosan építették fel a gazdák csűrjeit, istállóit. 39 település közül 12 községben valamennyi csűr a falun kívülre telepítették, 27 helységben csak részben valósult meg az elkülönítés. A szerző a történeti Magyarország szinte teljes északnyugati sávját is áttekintette. A Morva völgyétől Nógrád megyéig számba vette a történeti és néprajzi párhuzamokat, visszacsatolt Fél Edit őrhalmi tanulmányáig.⁵ Értekezésében az osztott beltelkek kérdését Bazin és Nagyszombat esetében is elemezte. Hofer vizsgálatai mosoni kutatásaink okán is értékesek, a kataszteri térképeket is használta.⁶ Világos, hogy nem különlegesség a mosoni osztott beltelkek előfordulása.⁷

A hajdan az Eszterházy-uradalomhoz tartozott Pusztasomorja kivételével valamennyi most elemzett települést a Habsburg főhercegi uradalom területe vette körül, abból váltak ki 1848-ban. A táj vízrendezése során a községek családjinak birtokterülete jelentősen növekedhetett. Bezenyén, Rajkán köznemesi

családok is folytattak gazdálkodást, egy-egy kuriális épület ma is utal erre.

Az itt élők a felszíni adottságokhoz finoman alkalmazkodva választották ki településhelyeiket. Tudnunk kell, hogy közel volt a helyi rétság, a Lajta ágait kísérő ártér. Területünk északkeleti része a Mosoni-Duna mentéhez kapcsolódik. Rajka középkori templomát is az ártér szélére építették.

Az itt településeket létesítő közösségektől távol állt a geometrikus szabályosság. A települések szalagtelkes úti falvakként épültek ki, a Kisalföld térség minden etnikumát ez jellemezte. Valamennyi helység eredetileg fésűs beépítésű volt. A régió egésze rákényszerült, hogy minden családi gazdaság pajtákat használjon. A termelőszövetkezetek megszervezéséig a településképet meghatározták a pajtaépületek. Az egykori telkes jobbágyság leszármazói, a gazdák és a házas zsellérek (inquilini, akik szerényebb földterületükön szántógazdasággal és állattartással is foglalkoztak) rendszeresen pajtákat emeltek. A hajdani házatlan zsellérek (subinquilini) és az uradalmak cselédei kisméretű telkeiken pajták nélkül építkeztek. A településeken belül a birtokcsoportok a társadalmi állás szerint térben

⁴ TÁLASI ISTVÁN: Adatok és szempontok a szálláskertes települések kutatásához. *Ethnographia*, 83. (1972) 74–77. További eligazítást kínál HOFER TAMÁS: A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez. *Műveltség és Hagyomány*. I–II. Bp., 1960. 331–350. A legfrissebb összefoglalás: BÁRTH JÁNOS: *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya*. Kalocsa, 1996. Térkép-illusztráció, 302. Szövege 1997-ben ismét megjelent az *Életmód, a Magyar Néprajz Anyagi kultúra* 3. IV. kötetében Település cím alatt. A kötet főszerkesztője Balassa Iván, szerkesztői Füzes Endre és Kisbán Eszter voltak. Bp., [1997] 5–88. + 769–779. A gazdasági válság miatt térképekkel minimálisan szerelték fel e fontos művet.

⁵ HOFER TAMÁS: Csűrök és istállók a falun kívül. *Ethnographia*, 68. (1957) 377–424.

⁶ A Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete támogatásával a pozsonyi Állami Levéltár úrbéri térképei mellett a Geodetický, topografický a kartografický ustav 1896 és 1900 közötti kataszteri térképeit is áttekintette. Nagylévárd (szlovákul Velke Leváre, németül Gross Schützen) 1854-ből datált felmérését, Búrszentmiklós (szlovákul Borský Svätý Mikuláš) 1879-ben szerkesztett lapját reprodukálta. Mindkettő őrzési helye a Pozsonyi Állami Levéltár. Három kataszteri térkép részletét is közölte: Székelyfalva (szlovákul Sekule) 1897-ből, Stepanó (szlovákul Štefanov) 1897-ből és Pernek község 1900-ból származó kataszteri felméréséből másolt.

⁷ Röviden szólunk vizsgálati területünk településeiről. A Hanság szélétől a Lajta mentén át a Mosoni Duna árteréig terjed a vizsgálandó térségünk. Délről észak felé haladva az első település Pusztasomorja (németül Wüst-Sommerein, az Árpád-kori neve Gesztence, temploma patrocíniumáról kapta a Samarja/Somorja nevet), a vizsgált térség egyetlen magyar tanútelepülése. 1910-ben lélekszámát 1021-ben állapították meg. Észak felé szomszédja Mosonszentjános, a 19. század derekán mezőváros, 1910-ben 3311 főre rúgott népessége (800 személy volt magyar anyanyelvű). Szinte egybeépült Mosonszentpéterrel. E három települést 1970-ben Jánossomorja néven egyesítették. Északkeletre a szomszéd település Mosonszolnok (németül Zanig, a kataszteri térkép szerint Zannegg). 1910-ben lakói számát 2778 főben állapították meg (886 magyar). Bezenye (horvátul Bizonja, németül Paltersdorf) községben 1910-ben a lakosság számát 1367 főben állapították meg (211 magyar, 196 fő német, 954 horvát, akik a 16. és a 17. században Nyugat-Magyarországra menekülők leszármazói). Most nem térhetünk ki Szentpéterre, Levélre, Hegyeshalomra és Rajkára.

Wüst: Sommerein

■ Pustasomorja belterülete. Orsós úti falu, a kiszélesedő fő utca adott helyet a község templomának. Fésűs beépítésű szalagtelkes településszerkezettel. A telekaprózódás rendkívüli mértékét jelzi, hogy a telkek szűkek, és gyakran két család hajlékát építették fel egy udvaron vagy két lakást alakítottak ki egy fedél alatt. A szűk telkekről kiszorult pajtákat külön negyedekbe telepítették.

elkülönültek. A fő utcákon a telkes jobbágyok leszármazói, a gazdák építkeztek. A bevezető utak mellett a gazdálkodó zselléruódok alakították ki utcácskáikat. A legkülső rész apró telkein (akár a legelőn) földnélküli béresek, cselédek építkeztek.

Pusztasomorja, Mosonszentjános, Mosonszolnok orsós település. Valószínűleg Rajka fő-tengelyéül szolgáló két párhuzamos utcáját is orsós (Angerdorf) eredetűnek kell tekintenünk.⁸

Valamennyi településünkön szűkek a telkek. Az örökösödési szokás révén is elaprózódhatott a belterület. Ám a tömör megülés a hadjárások esetén előnyös volt.⁹ A telkek annyira elkeskenyedhettek, hogy két szomszédos ház közé az utca felől szekérrel nem lehet behajtani. A gazdák utcáiban jellemzően keresztházakat építettek, így gyakran teljesen zárt házsorok alakultak ki. Nem ritkán az utca felől bejáratként csak keskeny nyílású gyalogkapu szolgálhatott.

A kisalföldi hagyományos méretű pajták építése térségünkben sokszor lehetetlenné vált.¹⁰ Kisalföld-szerte a pajtákát a lakóház udvara és

a kert határán, a telek hossz tengelyére merőlegesen állították. A pajták „védőfalaként” vették körbe a falvakat, a mezővárosokat. Olykor a pajtát a telek végére, a kertaljai út mellé építették. A most vizsgált mosoni térség egyes községeiben az elkeskenyedő beltelkek miatt a pajtákát a telek hossz tengelyéhez igazítva állíthatták fel. Természetesen ilyenkor a pajta belső beosztását is a telek hossz tengelye szerint alakították.¹¹

A Kisalföld térségében, különösen a Hanság szélén és a Duna ártere mellett éppen olyan külterjes állattartás folyt a jobbágyág felszabadítása után is, amit a Tisza és mellékfolyói völgyéből ismerhetünk. Erről a 19. század utazója, Johann Georg Kohl élményszerűen beszámolt.¹² Moson megyén átutazva egy éjszakát a Hanság egyik ingólápján kialakított gulyaakláznak pásztorkunyhójában töltött. Döntő változás zajlott le a 19. század derekán, amikor a Nagyalföldön a legelőket és a kaszálókat szántókká alakították. A válságba jutott nagyalföldi gazdaságok kieső kapacitását a kisalföldi (részben a dunántúli) gazdák pótol-

⁸ Az orsós megülésnél a települések tengelyében futó utcát annyira kiszélesítették, hogy azon a helység templomát is felépíthették. Valaha ennek a területnek fontos szerepe volt a helyi állattartásban. A meleg évszakban itt éjszakáztatták a nappal legelőre hajtott jószágokat. A német településkutatás Angerdorként jelöli. Utóbb számos orsós település központi teresedése piacutcává vált. Rajka délkeleti vége ugyan kissé eltér az orsós falvak szokásos megoldásától, mégis az orsós típusba sorolását tartjuk helyesnek. Hiszen Pozsony megye szomszédos, felső-csallóközi, középkori szabadalmas mezővárosa, Somorja beszédes analógiát kínálhat számunkra, hogy Rajka településszerkezetét helyesen értelmezhesük. Somorja déli vége is eléggé hasonló. Abban is azonos Somorja és Rajka, hogy az orsó közepső terét építési telkeknek kiosztották és lakóházakkal sűrűn beépítették.

⁹ Moson megye a Kárpát medence egyik legfontosabb Duna melletti útvonalába esett, így gyakorta érintették stratégiai hadmozdulatok. Nem volt kisebb jelentősége a pozsonyi hídfőnek sem.

¹⁰ Hangsúlyozottan figyelmeztetnünk kell arra, hogy a nagytáj minden tradicionális családi üzeme számára elengedhetetlen volt a pajtahasználat. Ezt az átlagos évi csapadékmennyiség, a kaszálóterületek igen magas talajvízszintje, nyirkossága kényszerítette ki. Előfordult, hogy a friss szénát néhány hétre még a pajtába való berakodás előtt a lakóház padlásán szét kellett teregetni, nehogy a takarmány befülledjen.

¹¹ Így a pajta két kapuját a tároló építmény rövid végeire kellett áthelyezni. Ezzel a pajta áthajtó része és egyben munkatere, szérűje erősen megnőtt, viszont a tárolás hasznos tere csökkent. Erre Sopron környékétől a Garam völgyéig másutt is rákényszerültek. A telkek elkeskenyedése miatt sok esetben a telkek hosszanti tengelyéhez igazított pajtákát is zárt sorban építették. Később láthatjuk, hogy a hatalmas tárolási igény miatt más megoldásokat kellett keresni.

¹² JOHANN GEORG KOHL [Bréma, 1808 – Bréma, 1878]: *Reise in Ungarn* című, 1842-ben megjelent munkáját érdemben ismertették szerzői megjelölés nélkül: Régi utazások Magyarországon. *Népünk és Nyelvünk*, 1. (1929) 1:54–58. [A szerzőre ebben a folyóirat számban csak a szövegben, a folyóirat szerkesztője, idősb BIBÓ ISTVÁN (54. p.) utalt. A fordító (ismertető, kivonatoló) ÜRMÖSSY NÉ NAGY JÚLIA nevének csak a borító hátlapján a tartalomjegyzék tünteti föl úgy, mintha szerző volna.] II. közlemény: Régi utazások Magyarországon. (KOHL I. G. 1842-i magyarországi utazásának második közlése). Első közlést l. az 1. sz. 54–58. oldalán.) *Népünk és Nyelvünk*, 1. (1929) 2–3:119–122. Németből fordította: Ü. NAGY JÚLIA. Régi utazások Magyarországon. (KOHL I. G. 1842-i magyarországi utazásának harmadik közlése) *Népünk és Nyelvünk*, 1. (1929) 9:245–249. Fordította: Ü. NAGY JÚLIA. A bibliográfiai adatok tisztázását Péter László professzor úrnak köszönöm! Az eredeti mű teljes címe: KOHL, JOHANN GEORG: *Hundert Tage auf Reise in den österreichischen Staaten. Dritter Theil, Reise in Ungarn*. Erste Abtheilung. Dresden–Leipzig, 1842. A hansági gulyásszállásról a 43–46. oldalakon írt. A könyv digitális reprodukciójának rendelkezésre bocsátását Csécs Teréz könyvtárigazgató asszonynak köszönöm.

hatták. A Hanságban, a Duna és mellékfolyói mentén a vízszabályozás után is bőséggel maradtak kaszálók, legelők, de a takarmánytermesztésnek is kedveztek a feltételek.¹³

A pajtahasználat – mint utaltunk rá – a helyi gazdálkodás minden üzemtípusánál elengedhetetlennek bizonyult.¹⁴ Családi gazdaságainkban nem csak a helyi állattartás miatt volt szükség a pajtákra.¹⁵ A pajtaépítésre azért is támadt igény, mert a világvárossá váló Bécs tehenészetei, fuvarosai és városi fiákeresei számára a Kisalföldről, Győr, Moson megyék térségéből rendszeresen vásárolták a réti szénát és más szálastakarmányt.¹⁶ Érthető, hogy a gazdák miatt emeltek olykor a falusi templomokkal vetekedő pajtákat.¹⁷

Mosoni településeink közül egyedül Bezenyén építhették fel a pajtákat úgy, hogy azok kivétel nélkül a tulajdonosok lakóházainak telkein, az udvar és a kert határán álltak.¹⁸ Szabályos pajtasoros lezárású szalagtelkes útifalu példája (3. kép).

Bezenyén kívül valamennyi településünkön a pajták túlnyomó része csak a lakóházak telkétől elkülönítve épülhetett fel. Jellegzetesnek tarthatjuk Pusztasomorja példáját. A fő utcán kataszteri térképünk szerint 67 telek volt (4. kép).¹⁹ Az északi teleksorban térképünkön 30 telket találtunk, 14 olyan udvart láthatunk, amin két család, két telekkönyvileg nyilvántartott gazda jelenlétére következtethetünk.²⁰ A fő utca déli sorában 32 telket

¹³ Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy a Csallóköz és a Mátyusföld adottságai hasonlóan kedvezők voltak, amint a Vág-, a Nyitra-, a Zsitva-, a Garam-völgyi települések is folytathatták nagy hagyományú állattartásukat, ám a természetet takarmányok arányának növelésével is korszerűsíthették állattartásukat.

¹⁴ A hatalmas mennyiségű réti széna, lucernafélék biztonságos tárolására elengedhetetlen volt, hogy minden gazda és a családi gazdaságot fenntartó zsellér jelentős méretű pajtát és szénatartó színeket építsen. Megjegyezzük, a szerényebb földterületeket birtokló zsellérek is onellátók lehettek, igaerőt, fogatot tarthattak. Külön jövedelmet biztosíthatott a szerény földűek számára, hogy a környező uradalmak fogatos munkáiban kedvező bérért foglalkoztatták őket. Fuvarozást is vállaltak. (A vasúti fővonal kiépítéséig és a Duna gyökeres mederszabályozásáig a szekeres gazdáknak kulcsszerepe volt. A Dunán csak Moson mezővárosáig járhattak a gabonaszállító hajók, szekérhátton kellett a tömegárut továbbítani.)

¹⁵ Itt a vízrendezések után is rendelkezésre állt az olcsó réti széna. Moson és a tágabb nagytáji szomszédság földműves gazdái, *polgárai* nem csak pótolták az alföldi lecsapolások és legelőfeltörések miatt kiesett állattartási, tejtermelési kapacitást, hanem minőségileg is magasabb szintre emelték mind a jószágtartást, mind a tejtermelést, mind pedig a tej kezelését. Korszerűsítették a feldolgozás és az értékesítés teljes rendszerét. Az intenzív tejgazdaságok számára rendkívüli előnnyé vált, hogy időközben kiválóan kiépítették a vasúthálózatot. A friss fejű tejet mind Budapest, mind Bécs ellátására gyorsan elszállíthatták.

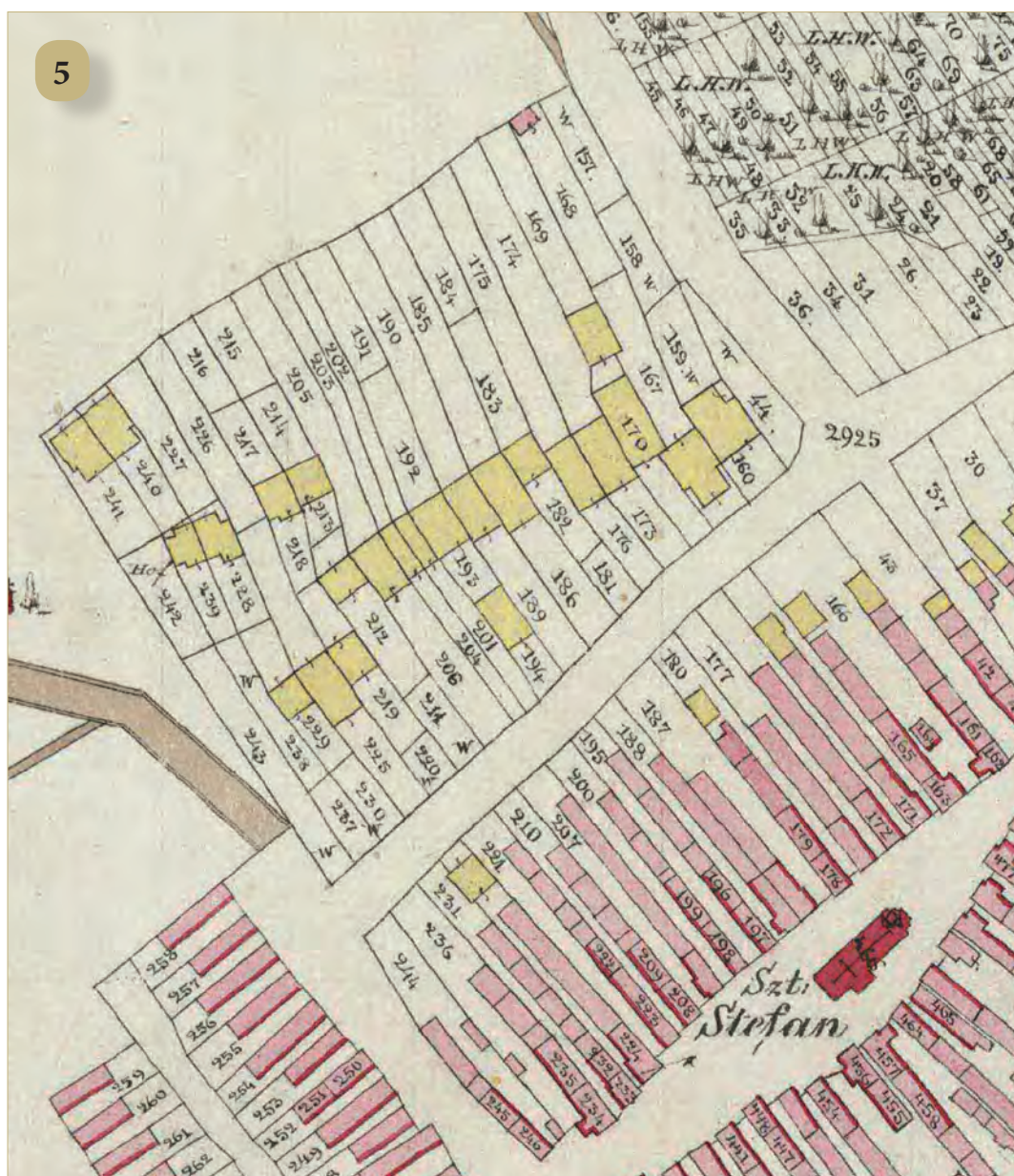
¹⁶ Bécs és Bécs környékének szénakereskedői az évszázados gyakorlat szerint a vasút kiépítése előtt ősszel, télen Győr környékéig jártak szénát vásárolni. Az ausztriai takarmánykereskedők az egykori határtól távolabb a Szigetköz, a Tököz és a Rábaköz falvaiban is szívesen kötöttek üzletet. Jól megfizették az árát, de cserekereskedelmet is bonyolítottak. Útba ejtették a Lajta hegység mézskőfejtőit, megrakták szekereik derekát építési kővel. Egy kocsierekért egy szekér szénát kaphattak. Az erekkel, folyóággal szabdaltságot ártéri térség kaszálóit sem hagyták veszendőbe menni. A kisalföldi nép kiválóan értett ahhoz, hogy a ladikra, a csónakra, a dereglyére is vendégoldalt szereljenek, hogy a szigetek kaszálóinak kitűnő szénáját elszállíthassák. A hajdani ausztriai szénakereskedőket az idősebb nemzedék tagjai az 1950-es évek második felében is lelkesen emlegették. A múltat idézők a határsávrendszer kellemetlenségei, a határforgalom drasztikus korlátozása miatt is nagy nosztalgiával beszéltek szénakereskedőikről. Büszkélkedtek egykori külföldi vevőikkel.

¹⁷ VAJKAI AURÉL: Adatok a pajtavázak felállításának és a pajtavázak költöztetésének mechanikájához. *Néprajzi Értesítő*, 29. (1937) 333–337. A tanulmány kiválóan tájékoztat a saját igényeik kielégítésére tevékenykedő közösség hagyományos építőgyakorlatáról. További a Kisalföldről: FILEP ANTAL: Kérdések, feladatok a magyar nép csűr- és pajtaépítési hagyományainak kutatásában. *„Isten áldja a tisztas ipart”*. *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Szerk.: SZENDE KATALIN–KÜCSÁN JÓZSEF. Sopron, 1998. 333–346. (A Soproni Múzeum kiadványai, 3.) A Kisalföld pajtáiról l. még FILEP ANTAL: Építkezés. *Győr-Moson-Sopron megye népművészete*. Szerk.: KÜCSÁN JÓZSEF–PERGER GYULA. Győr, 2002. (Népművészeti örökségünk sorozat.) Pajták alfejezet 111–116. oldalak között.

¹⁸ A felmérést 1856-ban készítették. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (= MNL OL) őrzött térképek jelzete: S 78, 129. téka, 3–4.

¹⁹ A felvételt 1856-ban készítették. MNL OL S 78, 135. téka, 5–21.

²⁰ Sőt, két udvarban kettőnél több birtokos jelenlétét kell feltételeznünk, mert lakóházat jelölve 3, illetve 5 helyrajzi számot vett fel a térképész. Az utóbbi esetben a telek két egymással szembenéző oldalán volt egymás mögött két-két lakrész a hosszan elnyúló épületekben. Az ötödik kis lakóépületet (nyilván invariánsként) a telekhatárt kísérő két épület között az udvar szabad részére emelték. Az ábrázolás értelmezéséhez nélkülözniük kell a telekkönyvet.

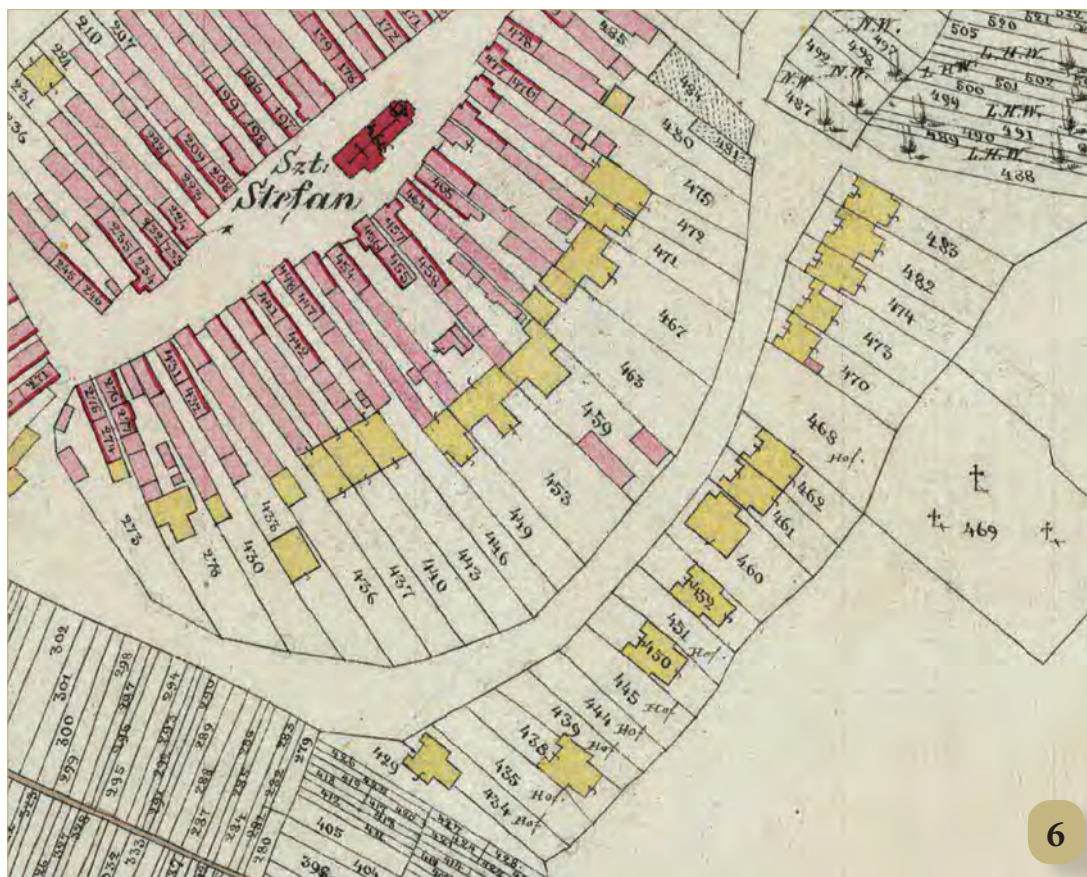

■ Pusztasomorja orsós településmagjának északi része. A szűk lakótelkeken nem állíthattak pajtákat. A teklelábban futó út külső oldalán alakítottak ki tartozéktelkeket, amiken kerteket, rakodóhelyeket alakítottak ki és pajtákat építettek. Hat telken két pajtát állítottak.

alakítottak ki. 14 olyan udvart számláltunk meg, ahol legalább két birtokost ábrázolt a felmérő. Egy alkalommal három birtokos jelenlétét dokumentálta a térkép. Meg kell jegyeznünk, hogy a Kisalföld tágabb térségében nagyon jellemző volt, hogy egy-egy telken több család osztozott. A nagycsalád rendszerével ez természetes is lehetett. Amíg közösen gazdálkodtak, ez nem okozott gondot. A familiáris közös gazdálkodás megszűnésével a nukleáris családok önállósuló gazdaságai

bajba kerültek, hiszen mindegyik családi gazdaságnak külön pajtára, színre lett szüksége. Pusztasomorján is elképzelhetetlen volt a termelőszövetkezetek megszervezéséig, hogy a családi gazdaságok számára ne építettek volna pajtát és a házak végéhez ne toldottak volna takarmányos színeket (5. kép).

Jellemző, hogy a pusztasomorjai fő utca északi oldala 30 eléggé szűk telken csak egy pajtát állíthattak fel, emellett 13 épület végéhez építettek toldalékként széna tárolására al-

■ Pusztasomorja déli oldala. A feltűnően szűk telkek legyezőszerűen szélesednek a kertvégek felé, így egy-egy pajtának helyet adhattak. A teleklábon vezető út külső oldalán tartozéktelekeket alakítottak ki, ezeken is pajtákat kellett építeni, mivel egy-egy lakóudvaron gyakran két, esetleg három család élt.

kalmasszínűket.²¹ A község déli oldalának 32 telkén kissé másként alakulhatott a beépítés, mivel a telkek a teleklábak irányában legyezőszerűen szélesedhettek. A telkek itt nem apróztak annyira, mint az északi oldalon, így 12 telék egy-egy pajtának adhatott helyet. 8 esetben a nagytájbán elterjedt úgynevezett *nyakas pajtát* építhettek.²² A déli házsor épületei vé-

gére 7 esetben állítottak szénatartó színeket. Amint jeleztük, számos esetben egy-egy telken két, három, esetleg több gazdálkodó család élt. Természetes, hogy pajtaiknak a lakóház telkén kívül kellett helyet keressenek.

A település északi és déli oldalán vezető teleklábi úton kívül mértek ki telektartozékokat, ahol rakodóhelyhez juthattak, és ahová

²¹ A Kisalföld nyugati területein ez a megoldás általánosan ismert és hagyományos volt. A házvégi színeket favázás tartószerkezettel, sövény- vagy nádfallal emelték. Tetőzetüket a lakóházhoz igazították, hogy azzal egységet alkothasson. Csapadék ellen védelmet és szellős tárolást biztosított. Érdemes tudnunk, hogy egy-egy ilyen színben több vagonnyi szénát helyezhettek el.

²² A telken keresztirányban telepített szénatároló épület középső harmadát rizalitszerűen jelentősen kiugratták, ami a tároló- és a munkatér bővítette. Ezekben lóval nyomtathattak. 5 pajtát telkek teljes szélességét kihasználva úgy állítottak fel, hogy a hossz tengelyük a telek hossz tengelyéhez igazodjék. Az áthajtást, rakodást biztosító kapuikat ezért a rövid oldalukra helyezték. A pajtákat hármasszínű tagolásban gerendavázú nád-, esetleg sövényfállal, nádtetővel építették. Eredetileg a pajtákat kereszt tengelyük szerint osztották fel, jobbról és balról egy-egy fiókot építettek, középen biztosítottak helyet a szérűnek, a pajta piacának, amin áthajthattak rakott szekerekkel. Ezt a részt cséplő- és nyomtatóhelynek is igénybe vették. Ha nem volt rá szükség munkatérként, közlekedőterként, itt tárolták a gazdaság eszközeit, szerszámaikat. A Kisalföldön és a környező tájakon a pajta belvilága megnagyobbítására a középső részt elől és ritkábban hátul is megnövelték. Ezeket a pajta tömegéből rizalitszerűen kiugró részeket nyaknak tekintették, az így bővített tárolóépületeket nevezték nyakas pajtának. Ezek az épületek alkalmasak voltak arra, hogy bennük nyomtathassák rossz időben a gabonájukat.

pajtát építhettek. Előfordult, hogy akár két pajtát is telepítettek a beltelk külső tartozékára. Jellegzetes, hogy ha a felmérések a külső tartozéktelekre még nem építhettek pajtát, a mérnök a telekrészletet ábrázoló parcellára kalligrafikusan a *Hof* szót írta. A déli telektömb mögötti pajtasoron 6 beépítetlen telektartozék volt (6. kép).²³

Felfigyeltünk arra, hogy a fő utca telkeivel együtt folyamatosan számozták a külső telekrészeket. Így feltételeznünk kell, hogy a közeli szomszédságban álló, a lakóházakat magukba foglaló belső telkek és a pajtának helyt adó külső telekrészek szorosan összetartoztak, még akkor is, ha közöttük széles teleklábi út vezetett, ami ugyan térben elválasztotta a két ingatlanrészt, de tulajdonjogilag összetartoztak, funkcionálisan szervesen kiegészítették egymást. A kataszteri térkép alapján világosan látszik, hogy célszerű volt a megosztás, de nem járt azzal, hogy a belső és a külső telekrészek között nagy távolság keletkezzék. A beltelkekről kiszorult terjedelmes tároló építmények jó elhelyezést kaphattak. A takarmánytárolás elkülönítése tűzvédelmileg előnyös volt.

A község térképe alapján biztos, hogy a telekhatárok spontán módon alakultak ki. Erre utal, hogy mind a lakóházak belső telkeinek,

■ Mosonszentjános. Az orsós, úti falu keleti szélén, a Hauptgasse és a Wienergasse sarka mellett a 2. és a 4. hrsz. másodlagosan osztott telkek végén a teleklábi út külső oldalán biztosítottak tartozéktelekrészert kert, rakodóhely és két pajta számára. A 2. hrsz. alatt nyilvántartott lakóház tulajdonosának pajtája a teleksor külső részén 839. hrsz. alatt található.

mind a pajták külső telkeinek határvonalai sok szabálytalanságot mutatnak.²⁴

Mosonszentjános a térség legnépesebb mezővárosává vált.²⁵ Megőrizte a korai orsós, szalagtelkes településszerkezetét. Szentjánoson a gazdák beltelkein nem építhettek pajtákat, legfeljebb néhány takarmányos szint telepítettek az udvarok hátsó részébe, esetleg az épületekhez ragaszthatták ezeket. Térképünk elemzését

²³ A még üres építési helyek mellett 12 tágas, úgy nevezett nyakas pajtát ábrázolt felmérőnk. Az északi teleksor külső oldalán valószínűleg épült. 24 pajtát rögzített a kataszteri felmérést végző mérnök. 7 esetben egy telekre két pajtát is telepítettek.

²⁴ Feltűnő, hogy az északi pajtanegyed telekhatárai többszörösen törtek. Feltételezhető, hogy a déli pajtasor épületei korábban keletkeztek, mint a telkek határvonalait kialakították volna. Feltűnő, hogy a déli pajtasor nyugati, legszélső pajtája két telken áll. A nagy alapterületű nyakas pajta középtengelyébe esik a keletről szomszédos, pajtanélküli, Hof felirattal jelölt, szabályos körvonalú, beépítetlen telek határa. Magához a pajtához pedig amorf telek tartozik, ami másodlagos. A rendellenessé vált környezet miatt a pajta kapuját az oldalfalra áthelyezték. Ezért a pajtán nem lehetett áthajtani, ami a használatát nehezíthette.

²⁵ Mosonszentjános belterületének térképét l. a belső borítón, 1. kép.

segítheti az Original Parzellen Protokoll lapjain megőrzött birtoklási adatsor, amely megvilágíthatja a település különféle részeinek kapcsolatát.²⁶ A település tengelyét alkotó Hauptgasse telkei külső oldalán egy-egy teleklábi út fut. Ezen a két úton kívül 7-8 tömbben olyan telket alakítottak ki, amire pajtákat építhettek. A község nyugati pajtanegyedeiben épült takarmánytárolói mellett 30 esetben, a keleti oldalon pedig 29 alkalommal istállóként azonosítható jeleket rajzolt a felmérő. A lakótelkektől elkülönített külső telekrészekre a pajtákat (nagy számuk miatt) olykor két sorban telepítették. Jellegzetes, hogy a szerényebb birtokon gazdálkodó zsellérek közül is sokan építettek kisebb alapterületű pajtákat, és többségüknek a lakóház telkétől elkülönítve kerestek helyet.

A helyi viszonyok megvilágítására néhány példát mutathatunk. A mezőváros északi ház-sora keleti vége előtt az első teljes és szabályos telek (a 105. házsám alatt) Wolf Michael gazda (Landmann) tulajdona. Telkén robusztus keresztház épült (7. kép). A telekkönyv²⁷ lakó- és gazdasági épületre utal részletezés nélkül. Az udvar és a ház együtt 247 négyszögöl kiterjedésű, amihez 76 négyszögöles zöldségekert járul, azaz a főutcára nyíló lakótelek összesen 323 négyszögölet tesz ki. Szomszédja, Josef Lang gazda (Landmann) a Hauptgasse 2. telkén (a 104. házsám alatt) építette lakóházát. A telekkönyv szerint lakó- és gazdasági épülete állt az udvarán. A felmérés ezt a telekrészt az épülettel együtt 288 négyszögöl alapterületűnek határozta meg. A teleklábon futó szélesebb út külső oldalán a telekkönyv 836. tétele Josef Lang és Michael Wolf közös, osztatlan gazdasági udvara 171 négyszögöl terjedelemben. A 837. helyrajzi szám Josef Lang zöldségekterészét és a telek teljes szélességét elfoglaló pajtáját foglalja magában. A kiterjedését 330 négyszögölben állapította meg a felmérő. Sajátságos mó-

don a német szöveg általánosságban fogalmaz: „Gemüsegarten sammt Wirtschaftsgebäude”. Ám a helyi hagyományok ismeretében biztosak lehetünk abban, hogy pajtát építettek erre a birtokrészre. J. Lang pajtája mellett a telek fele M. Wolf zöldségekertje 239 négyszögöl kiterjedéssel. A térképszelvény alapján megbecsülhetjük, mekkora lehetett Lang gazda pajtájának alapterülete. Úgy véljük, 91 négyszögölnél nem lehetett kisebb. Az előbbi telekrész mögött egy kis zsákutca külső oldalán további telkeket alakítottak ki. Az első telken Michael Wolf családi gazdaságának pajtáját állították fel, és mellé két kisebb épületet emeltek. Ezek egyike istálló, a másik kisebb ól lehet. Ez a telekrész 192 négyszögölet tett ki. (Telekkönyvünk itt is csak általánosan gazdasági épületeket és az udvarteret említi). A két szomszédos gazda telekegyüttese meggyőzően jelzi az osztoztságot, de jól érzékelhetjük, hogy az elkülönített pajtás telekrészek a hajlékok közeli szomszédságban maradtak. Ha a két szomszédos gazda telekrészeit külön-külön összegezzük, 800-900 négyszögölet tesznek ki egy-egy telek térben elkülönülő, ám birtokjogilag összetartozó részei.

Jellemző, hogy a Keresztelő Szent János plébánia telekrészeit is eléggé tagoltan mutatja térképünk. A 83. házsám alatt a templom mögött épült a papi hajlék a szükséges háztartás helyiségeivel. A 38. helyrajzi szám alatt vették nyilvántartásba az eléggé bonyolult alaprajzú lakó- és gazdasági épületet az udvarával együtt. Mind a templom felől, mind a külső oldalon egy-egy külön nyilvántartott zöldségekertet rögzítettek. A 37., a 38. és a 39. helyrajzi számok sorolják fel a plébánia belső telekrészeit, területük 660 négyszögölre rúgott. A teleklábon futó széles kerülőúton túl, 740. helyrajzi szám alatt alakítottak ki külső telektartozékot, amin viszonylag nagy alapterületű pajtát építettek. Alaprajza görögkereszt alakú, azaz ez a

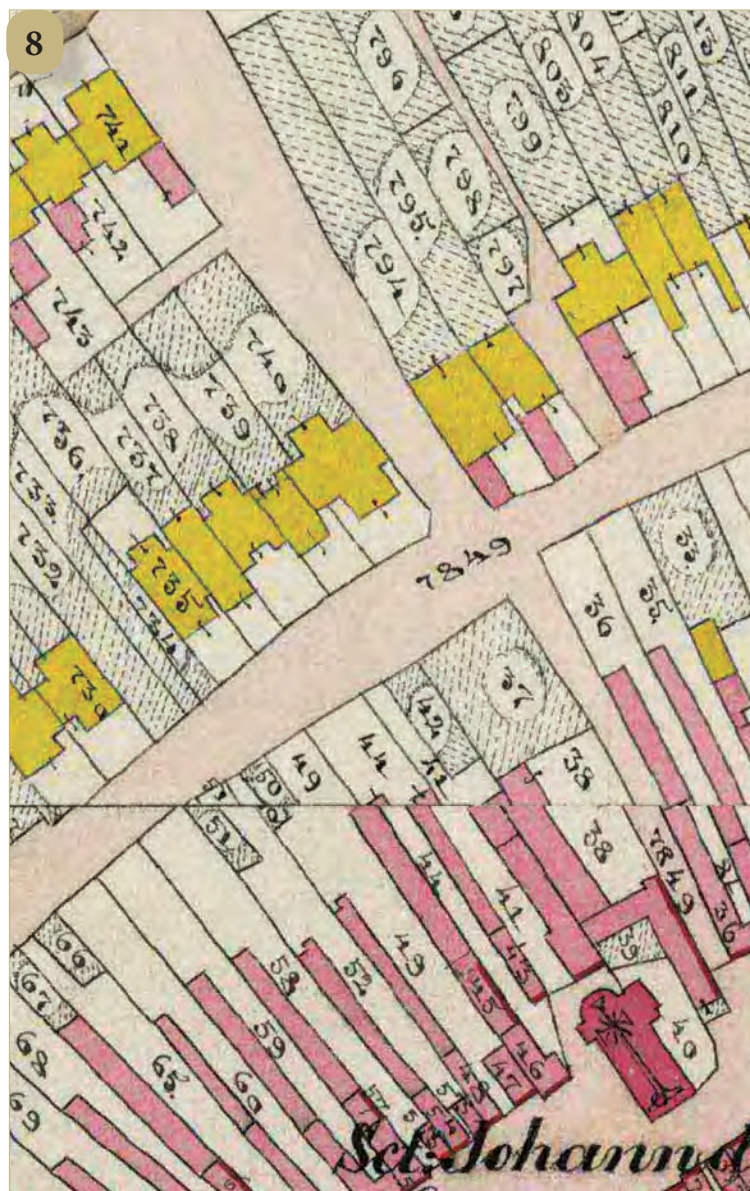
²⁶ A felmérést 1857-ben fejezték be. MNL OL S 78, 133. téka, 7–61. Az Original Parzellen Protokoll der Gemeinde Sanct Johann, 1857–58. MNL OL S 79, 552/1. (889 p.)

²⁷ A kataszteri felmérés terminológiája kezdetben német, majd magyar nyelvű volt, utóbbiban a kifejezések változtak is, fogalomhasználati bizonytalanságot okozva ezzel. Jelen tanulmány az érthetőség érdekében a mai modern kifejezések használatára törekszik, ezért pl. a Parzellenprotokoll (birtokrészleti jegyzőkönyv) helyett a telekkönyv, a parcellaszám, birtokrészleti szám helyett a helyrajzi szám szerepel.

magyar községek terminusa szerint nyakas pajta. Mögötte ismét zöldségekertet műveltek.

Mosonszentjános mezőváros osztottságát, beltelkei tagoltságát jellemezheti, hogy a plébániától öt házzal távolabbi lakóház (47. hrsz.) tulajdonosának, Johann Wolf gazdának külső telekrészét a plébánia pajtás telekrésze mögött, egy kis zug sarkán mérték ki. Ennek a 278 négyszögöles teleknek mintegy felét ő vehette igénybe nagyobb pajtája és szerényebb istállója felépítésére (8. kép).²⁸

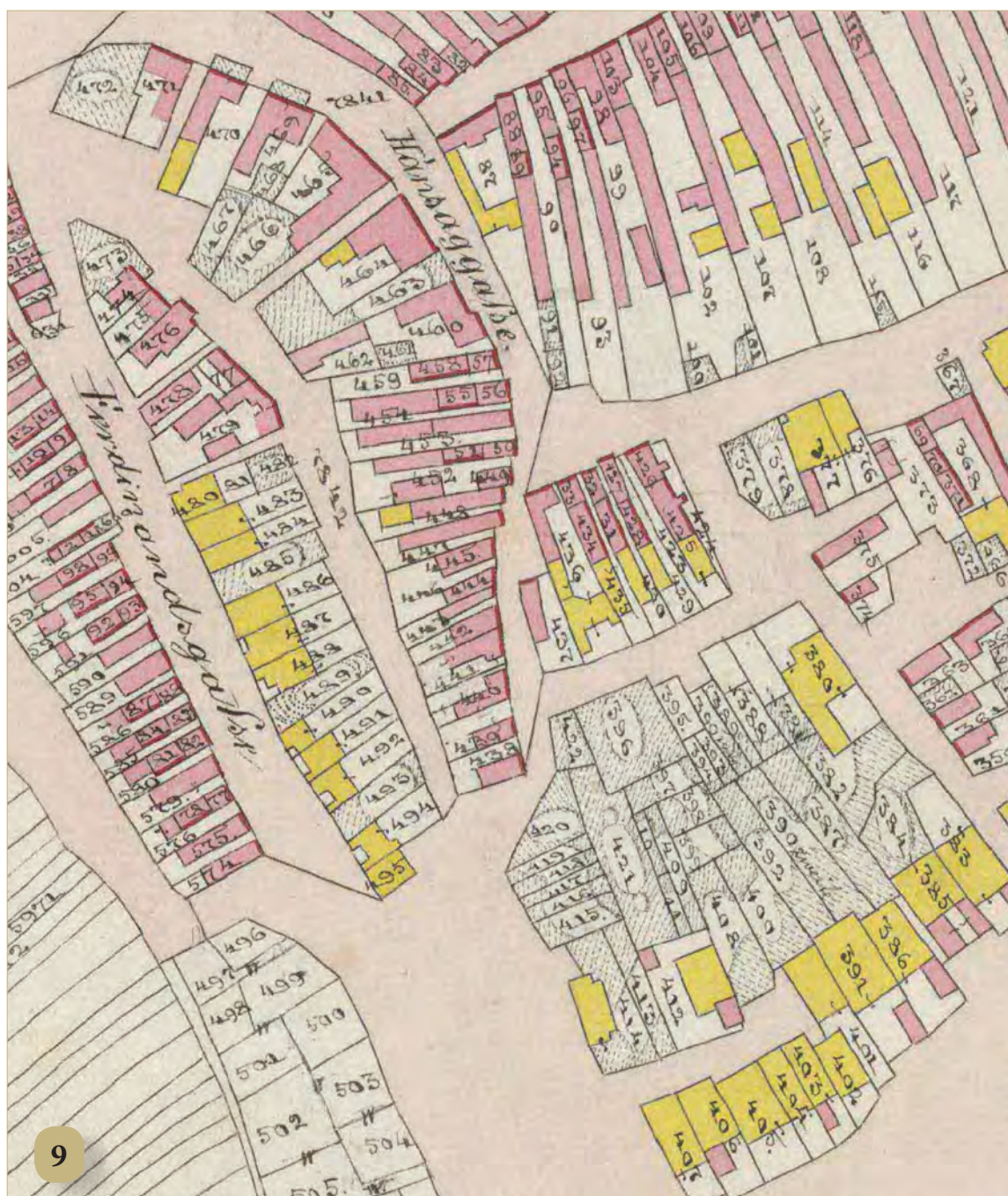
A telkek öröklődését, osztódását is dokumentálhatjuk. A 94. és a 95. házzal lakóingatlanok (21. és 19. hrsz.) az Unger nevű gazdacsalád tagjai tulajdonában álltak. A belső, fő utcai telekrészen kívül Stefan birtokolta a 818. helyrajzi számú, 289 négyszögöl méretű zöldségekert, ami az eredeti telek szélességének harmadát foglalta el, a 819. számú telekrész Hofraum megnevezéssel 111 négyszögöl terjedelemben Johann és Stefan gazdák osztatlan birtokában állt. Itt épült két, szinte az egész telek szélességét átfogó pajta. A 820. szám alatt a 818. számú kert szomszédjaként Johann Unger birtokolt 494 négyszögölnyi zöldségekert. A 818. és a 820. számú telekrész külső, északi végén a már fentebb említett zug húzódik. Ennek külső oldalán telepítették a mezőváros legkülső pajtasorát. 821. szám alatt Johann és Stefan közösen birtokolták az udvart. A telek északi részén Stefan Unger tulajdonában állt a 822. helyrajzi számú pajta és a telek hosszanti

■ Mosonszentjános. A Keresztelő Szent Jánosnak szentelt templom és plébánia-épülethez tartozó pajtát a teleklábi út külső oldalán kialakított tartozéktelekre építették. A plébániától nyugatra eső 4. lakóház (47. hrsz.) pajtáját a plébánia pajtás kertje mögé kis közzel elválasztva telepítették. (741. hrsz.) A pajta mellé istállót építettek, amit a tulajdonos lakóházának kis alapterülete is indokolt.

ti határán hozzáépített istálló. Alapterületét 112 négyszögölben határozta meg a mérnök. A telek másik oldalán, mintegy tükörképként, Johann Unger pajtáját, istállóját helyezték el. Alapterülete 116 négyszögöl telt ki (7. kép).

²⁸ A telekönyv 741. helyrajzi szám alatt összefoglalóan csak gazdasági épületeket említ, az udvar terére utal és a Weide szót is használja, aminek itt nem lehet sem fűz, sem legelő értelme. Nyilván a ma már archaikus 'takarmány' jelentésében használta felmérőnk.

■ Mosonszentjános. A község fő utcája nyugati előterében a Hánsaggasse [a térképen „Hánsaggasse”] telektömbjében gazdálkodást folytató zsellérek házeit építették fel. A teleklábon vezető út túlsó oldalán véggel a Ferdinandgasse keleti oldalára állították a zsellérek pajtáit.

Mosonszentjános gazdálkodó zsellérei a település két végén a keresztirányú Wienergasse és a Hánsaggasse [sic!] mentén laktak. Pajtáikat szintén külön telepítették. A Ferdinandgasse egyik oldalán az általuk épített pajták sorakoztak (9. kép).

Mosonszolnok – a kataszteri felmérésen rögzített német neve Zannegg, a III. katonai

felmérés Zaneg változatban állapította meg a nevét, újabban Zanig – Fényes Elek szerint Moson legnagyobb határu községe lenne. Az orsós település mintapéldányaként örökítették meg az országos felméréseink is. Település-szerkezetét a kataszteri felmérés segítségével (méretaránya alapján) a telkek és az épületek szintjén elemezhetjük (2. kép a belső borítón).²⁹

■ Mosonszolnok délnyugati részlete. A lakóházak telekrészein nem helyeztek el pajtákat. A teleklábon vezető út külső oldalán a tartozéktelkek rakodóhelyekkel, pajtákkal és zöldségeskertekkel. Egyesek a pajtaikat a községet körülölelő gyepterület külső szélén építették meg. Példa: a 344. hrsz. lakóházhoz a 342. hrsz. kert, a 343. hrsz. gazdasági udvar és kis épület, valamint a 333. hrsz. pajta és rakodóhely tartozik.

A község lényegében egyetlen orsós utcából állt, amiben a hajdani telkes jobbágyok családjai éltek. A község fő utcájának északi és déli előterében, valamint a délről a község közepére a templom mellett befutó út mentén telepedtek meg a gazdálkodással foglalkozó házaszsellér-famíliák. Rajtuk túl foglalhattak maguknak házhelyet azok a családok, akik napszámos munkából, cselédkedésből éltek vagy béresként a szomszédos uradalomban vállaltak alkalmazást.

Mosonszolnok szalagtelkes rendszerben, zárt beépítésű utcavonallal épült. A főutca lakóépületeit egymenetű alaprajzzal kereszt házként emelték. A házak utcai frontja szinte a fő

utca teljes hosszában egymáshoz kapcsolódott. Mintegy 114 gazdatelket számolva, mindössze 9 esetben fordult elő, hogy a két szomszédos ház ne épült volna szorosan össze. 37 esetben mutatja a térkép, hogy az épület udvari végéhez (vagy mellé) kereszt szárnyat, szint építettek. 11 gazda a kereszt szárnyat favázás szerkezettel készítette, amire a sárgára színezett térképjel világosan utal. A település déli kijáratánál a házas zsellérek telektömbjében emeltek még három kisebb méretű pajtát. Különben a településen minden pajta lakótelekről elválasztva épült. A község orsós fő utcája két teleksora külső oldalán futó teleklábi kerülőúton kívül tartozéktelkek sorakoztak. A szolnoki gazdák

²⁹ A felmérést 1856-ban végezték. MNL OL S 78, 135. téka, 9–59.; a kataszteri iratok közül az Or. Parzellen Protokoll segítségével tájékoztam, MNL OL S 79. 555/1.

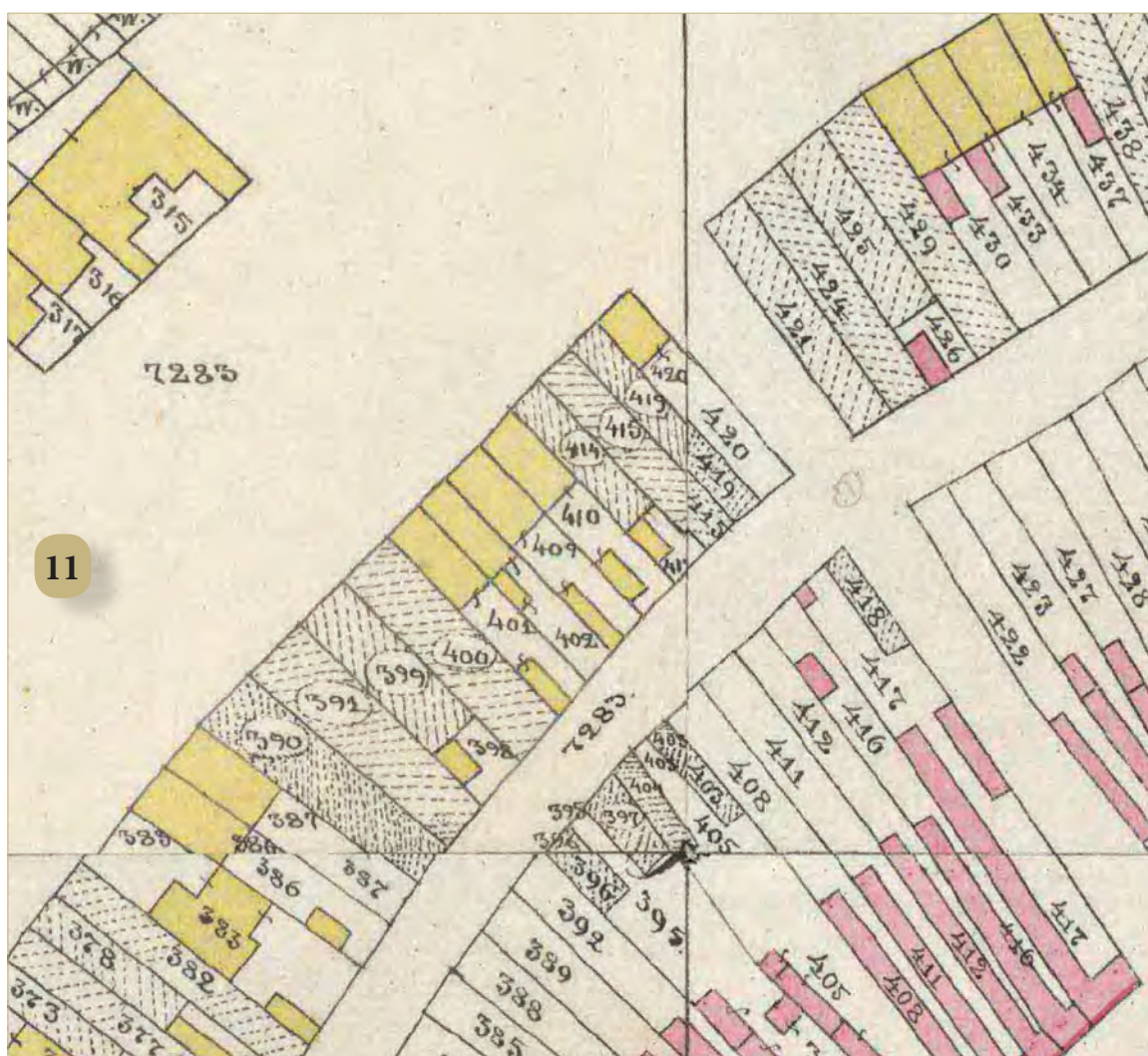
azokon állították fel pajtáikat. Ám ezenkívül a határ felparcellázott tábláinak belterület felőli mezsgyéi mellé is pajtacsoportokat építettek.

Az osztottság példaként mutathatjuk be a Michael Weiss tulajdonában volt belterületi ingatlanokat (10. kép). Az 5. szám alatti lakóházát, udvarát a 344. helyrajzi számon vették nyilvántartásba. 430 négyszöglet tett ki az épület és az udvar. Gazdának (Landmann) minősített polgárunk a lakóudvara végével szemben a teleklábon futó út túlsó oldalán, a pajtasorban is birtokolt további két parcellát. A 343. helyrajzi számon gazdasági udvart alakított ki, ennek 95 négyszögöl volt a terjedelme. Ezen a telekrészleten kisebb méretű

favazas szerkezetű épület állt, amit valószínűleg istállóként, színeként használhatott a tulajdonos. Az udvar mögött 207 négyszögöles zöldségeskertet ápolt Michael Weiss. Pajtáját távolabb, a községet körbe fogó szabad tér szélén, az Ortsried felparcellázott területének határára, a pajták legkülső sorának déli végére építette (333. helyrajzi szám). A pajta és a kisebb hátsó udvara 213 négyszögöl területű volt. A beltelki birtokrészletek összterülete 945 négyszögöltre rúgott.

Mosonszolnok kellős közepén, a 35. házszámú telken – 417. helyrajzi szám – lakott Josef Zwickl gazda, volt telkes jobbágy (Landmann) (11. kép). A nagyméretű L alaprajzú lakóháza

- Mosonszolnok. A község északi házsora középső szakaszának részlete. A 417. hrsz. alatti lakóház telkéhez tartozik a 418., a 419. hrsz. alatti konyhakert, a 420. hrsz. gazdasági épület (talán szén) és gazdasági udvar, valamint a tágabb táj legnagyobb pajtája a 315. hrsz. alatt.

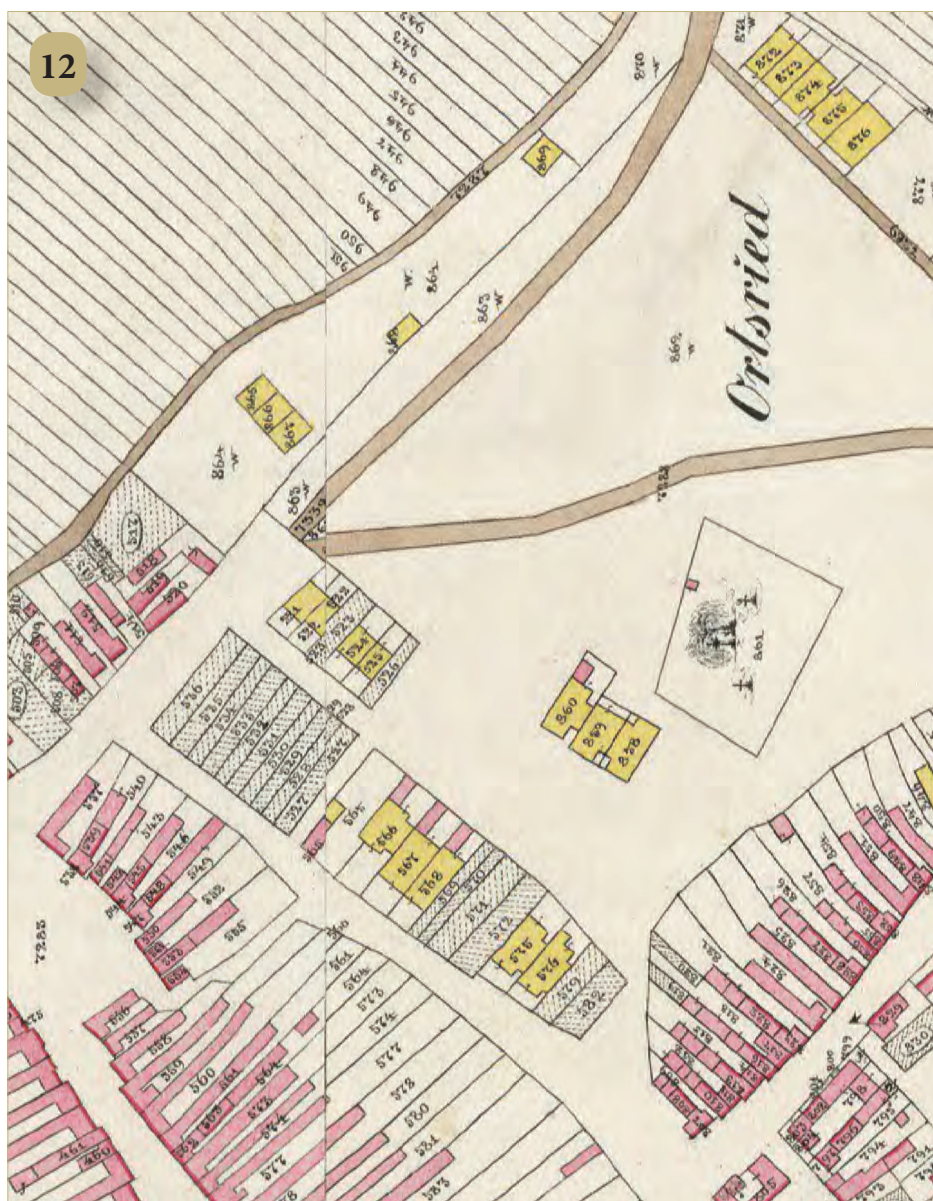

a gazdasági rendeltetésű helyiségekkel egységes tetőzet alatt, tágas udvaron állt. A gazdaság igényelte, hogy az udvar lakóházzal szembeni oldalán kisebb épületet emeltesse. A nagytáj ismeretében bizonyosan állíthatjuk, hogy a nagygazdák, ha újabb istálló(ka)t kívántak építeni, mindig a lakóház gazdasági rendeltetésű helyiségeivel szemben, az udvar másik oldalát használták fel. A telekrész külső végén még egy további aprócska, ismeretlen rendeltetésű épület állt. A lakóház a gazdasági rendeltetésű helyiségeivel és melléképületeivel 520 négyszögölnyi területet foglalt el, de külön nyilvántartották a belőle kialakított 44 négyszögölnyi zöldségest. (Így a fő utcai telekrész 564 négyszögölet tett ki.) További telekrész tartozott Josef Zwickl tulajdonába: a lakóövezet külső oldalán futó teleklábi út túlsó oldalán a pajták belső során mintegy 311 négyszögöl összerületű ingatlana volt, amin a 419. helyrajzi szám alatt 135 öles zöldségeskertet és a 420. helyrajzi számon udvart és gazdasági épületet tartottak nyilván. A kisebb faoszlopos tartószerkezetű épület és az udvara 176 négyszögölnyi területet foglalt magába. Az épület funkciója forrásunk alapján tisztázhatatlan. Valószínűleg takarmányos vagy székérszínre lehet gondolnunk. Josef Zwickl belterületi ingatlanegyütteséhez tartozott a felparcellázott Ortsried terület határára épített hatalmas pajta, az előtte és a mögötte lévő csekélyebb kiterjedésű udvar. A 315. helyrajzi számon 456 négyszögölnyi kiterjedést regisztrált a felmérő. Figyelmet érdemel, hogy a térképi ábrázolás szerint a 456 négyszögölnyi teleknek mintegy 70%-át a pajta hatalmas csarnoka tölti ki, azaz 320 négyszögölnyi alapterületű fa tartószerkezetes takarmánytároló épülettel kell számolnunk! Ha a falai magasságát 4 méterre becsüljük, legalább 1300 köbméterre rúghatott a befogadó képessége, hiszen a nyílt tetőtér is a tárolást szolgálta!

Szerényebb birtokú gazdák esetében az udvar- és házközösségre hozhatunk példát. A fő utca északkeleti negyedében a 101. és a 102. házszám alatt lakott közös épületben Georg Hartzy és Paul Weiss (12. kép). Mindkettőjüket gazdaként (Landmann) vették jegyzékbe. A nagyon szűk udvarú keresztház utcai részét

29 négyszögölnyi alapterülettel a Hartzy család foglalta el (a telekkönyv 562. helyrajzi számon tartja nyilván). Az udvar felől kapcsolódott Paul Weiss ugyancsak 29 négyszögölnyi lakrésze (563. hrsz.). Az épület hátsó, gazdasági rendeltetésű traktusát közösen birtokolta a két gazda. Forrásaink a „Miteigenthümer gemeinschaftlich zu gleichen Theil” megjegyzést teszik. Ugyan a telekkönyv nem részletezi, de nyilván kamrákra, istállókra, színekre kell gondolnunk. A teleklábon futó út külső oldalán a két udvarszomszédnak 76 és 77 négyszögöles zöldségeskertjei voltak az egyik olyan külső telkeket felölelő tömbben, amit pajták elhelyezésére alakítottak ki. Az eredetileg 11 telekrészt tartalmazó tömbben csak 5 pajta állt a felméréskor. Georg Hartzy és Paul Weiss pajtáinak a temetőn túl, az Ortsried keleti szélén, a szántóparcellák szomszédságában adtak helyet. A két pajtát a külső telek hossz tengelyéhez igazítva a telek teljes szélességét kihasználva, szorosan egymás mellé építették. Mind a pajta előtt, mind mögötte maradt egy kevés rakodóhely. A telekkönyvben meg is jegyezték (872. és 873. hrsz.): „Wirtschaftsgebäude mit 2 Hofräumen”.

Érdekes lehet a gazdálkodó zsellérek (Söldner) telekrészeit vizsgálnunk (12. kép). Georg Thür Mosonszolonok fő utcája északkeleti végénél kialakult zsellérek lakta kis telektömbben találta meg hajlékát. Johann Silber zsellérral élt ház- és udvarközösségben. A 83. házszámú lakrész J. Silberé volt az utcai traktusban (ami 22 négyszögöl alapterületet tett ki – 538. hrsz.). Georg Thür a 84. házszám alatti lakrészt birtokolta 30 négyszögöles alapterülettel (539. hrsz.). Az udvart és az épület hátsó részében lévő helyiségeket közös tulajdonuként tartották nyilván, ennek az együttes területe 157 négyszögölet tett ki. A lakótelkük tömbje mögött kerteket vettek művelésbe. Georg Thür kertje 169 négyszögöltre rúgott. Georg Thür gazdálkodásához elengedhetetlen volt a pajta használata. Pajta építésére harmadmagával a község északi végéből keleti irányba kivezető úton túl, az út és a Hüttenäcker dűlő melletti nagyobb kaszálón kapott lehetőséget, tágabb szomszédságukban még két magányos pajta árválkodott. Egyik pajtának sem kerítették el udvart, vagy amint a

- Mosonszolnok településmagja déli házsorának keleti vége. Szerényebb birtokú gazdák és gazdálkodó zsellérek településrésze. Az 562. és az 563. hrsz. alatti lakrészek tulajdonában állt az 569. és az 570. hrsz. alatti két kis kert. A szomszédos tömbben 539. hrsz. alatt zsellér lakrésze és a lakóházzal egybe épített gazdasági épületrész, pajtája 865. hrsz. alatt a községből kivezető út és a szántó közötti gyepen épült.

német forrás nevezi, Hofraum nélkül építhették fel takarmánytárolójukat. Georg Thür pajtájának (865. hrsz. alatt) alapterületét 46 négyszögölben állapította meg a felmérés, ami megfelelt a helyi zsellérség átlagának (13. kép).

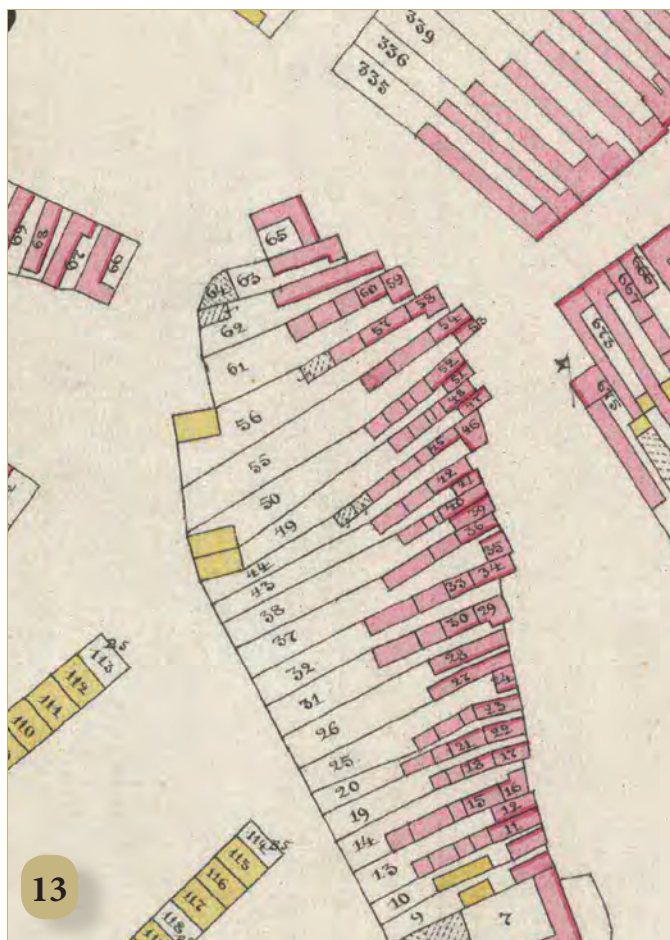
A mosoni osztott beltelkek vizsgálatánál módszertanilag különösen értékesnek bizonyultak a kataszteri források. Egyrészt a térképi ábrázolás méretaránya olyan részleteket tár elénk, amit a korábban elemzett katonai

³⁰ A mosoni kétbeltelkes településekről szakirodalmunkban nem esett szó eddig. Hofer Tamással folytatott eszmecsereből tudom, hogy ő ismerte a mosoni településeket, de feltárásukra nem vállalkozhatott. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy el nem évülő szerepe volt a Csallóköz településeinek a Duna szigetközi oldalán létesült szálláskertjei feltárásában.

felmérésektől nem remélhettünk. Másrészt roppant nagy jelentőségű, hogy – ha fennmaradtak és rendelkezésünkre állnak – a telekkönyvek, a térképi ábrázolás értelmezését minden korábbinál biztosabbá tehetjük, amellet a benne foglalt személyi adatok hidat jelenthetnek az egykori valóság más forrásaihoz. Műszaki hasonlattal élve mondhatjuk, hogy a kataszteri térképek és a hozzájuk kapcsolódó iratanyag elemzésével a településkutatás számára valósággal „elektronmikroszkópot” kaphattunk.

Nem lebecsülendő, hogy feltárhatuk, bemutathattuk, hogy Moson megye területén is éltek osztott beltelkű települések.³⁰ A mezőgazdaság kollektivizálásával, a háztáji gazdálkodás ellehetetlenülésével közel félévszázada funkcióját veszítette maga a településtípus, és mára a nyomai is eltűntek. Lassan eltávozik az a nemzedék is, akiket még élményeik, emlékeik fűztek ehhez a sajátos mikrovilághoz.

Adalékaink Moson ausztriai területének települései szempontjából is értékesek lehetnek. Tisztán állhat előttünk, hogy a mosoni osztott beltelkű települések jól beilleszthetők a Magyarországról, közelebbről a Dunántúlról eddig ismert pajtáskertek rendszerébe. A mosoni adalékok emlékeztethetik a kutatókat Bárdosi János Gencsapátiban folytatott vizsgálatára, ahol a lakóudvart és a pajtáknak helyet adó telektartozékot csak út választotta el.³¹ Hofer Tamásnak Szlovákiában, az egykori Pozsony és Nyitra megyék területén végzett kutatása során feltárt adalékok nemcsak jó párhuzamokat kínálnak, de a nemzetközi irodalmi hivatkozásaival meggyőzhet bennünket, hogy problematikánkat egyetemes európai távlatokba kell illeszteniünk.

■ Mosonszolnok. A település nyugati előterében zsellérek házsora épült ki. A telekvég mögött a gyepterületen három csoportban sorakoznak a szorosan egymás mellé épített pajták.

Morvaország, Csehországon túl 1974-ben Tübingiában Sömmerda városa szomszédságában szerezhettem a hajdan volt osztottságról tapasztalatot. A gótikus, reneszánsz és barokk műemlékekben gazdag Buttstädt kisváros egykori földműves polgárainak pajtanegyedét még a helyi LPG intenzív használatában láthattam.³² Meggyőződésemmé válhatott, hogy a legsajátosabb hazai, nemzeti jelenségeink bizonyosan európai értékek.³³

³¹ BÁRDOSI JÁNOS: Pajtáskertek Gencsapátiban. *Vasi Szemle*, 12. (1958) 2:67–82. Különnyomatként a Savaria Múzeum Közleményei 5. sorozatában, Szombathely, 1958.

³² A Weimarban rendezett, a mezővárosokkal foglalkozó néprajzi konferencián Tálasi István professzor úr társaságában vettünk részt.

³³ A szerző hálás köszönetét fejezi ki Török Enikő főlevéltárosnak a kutatás és a feldolgozás során nyújtott önzetlen segítségéért. Köszönettel tartozom a Hansági Múzeum (Mosonmagyaróvár) igazgatójának, Székely Zoltánnak és néprajzi munkatársának, T. Városi Ágnesnek, hogy lehetővé tették, hogy a kutatási helyszínt bejárhassuk.

Magyarország mérőföldlapjai

Megye	Készítés ideje	Helyszínelés ideje	Lelőhely
Abaúj	1867–1868	1893, 1913–1915	MNL OL, NM
Árva	1871–1874		NM
Bács-Bodrog	1876–1880	1896–1898, 1903, 1908–1909, 1917	NM
Baranya	1865–1866		NM
Bars	1859	1888–1892	MNL OL
Békés	1883, 1885		MNL OL
Bereg	1865–1866	1903–1912	NM
Bihar	1870	1886, 1903	MNL OL
Esztergom	1887–1889		NM
Gömör	1867–1869		NM
Győr	1856	1889, 1902	NM
Hajdú	1870–1872		MNL OL
Heves	1885		NM
Hont	1858, 1867–1868, 1871	1886–1891	NM
Jász-Nagykun-Szolnok	1881, 1883	1902, 1905	MNL OL
Komárom	1887–1891		NM
Liptó	1860, 1866		NM
Máramaros	1864–1865	1906–1908, 1913	NM
Moson	1856–1857	1902–1906	NM
Nógrád	1866–1868	1888, 1927	NM
Nyitra	1892, 1895, 1898	1901, 1913, 1916	MNL OL
Pozsony	1890–1897		MNL OL
Sáros	1868–1871		NM
Somogy	[1865]		MNL OL, NM
Sopron	1856–1857	1907–1911	NM
Szepes	1868–1874	1915	NM
Temes	1872–1878	1896–1910	MNL OL
Torontál	1872–1878	1897–1913	MNL OL
Trencsén	1874	1913	NM
Turóc	[1860-as évek]		NM
Ugocsa	1864–1866	1909–1912, 1917	MNL OL, NM
Ung	[1860-as évek]		NM
Vas	–	1907, 1909, 1911, 1915	NM
Veszprém	–	1907	NM
Zala	–	1911–1914	NM
Zólyom	1859, 1866	1897	NM

Horvátország mérföldlapjai

Megye/kerület	Készítés ideje	Helyszínelés ideje	Lelőhely
Báni ker.	1886–1887		MNL OL
Belovár-Kőrös	[19. sz. második fele]	1904, 1907–1913, 1916	NM
Bródi ker.	1876, 1888–1889		NM
Fiume	[19. sz. második fele]	1904, 1908, 1910–1911	NM
Gradiskai ker.	1892–1893		NM
Lika-Krbavai ker.	1872–1877	1904, 1908–1912	NM
Ogulin-Szluini ker.	1878–1885		NM
Pétervárad ker.	1871–1875	1893	NM
Pozsega	[19. sz. második fele]	1902–1916	NM
Szerém	[19. sz. második fele]	1902–1917	NM
Varasd-Kőrös	1858–1860	1908–1916	NM
Verőce	[19. sz. második fele]	1903, 1908, 1913–1914, 1917	NM
Zágráb	1861	1908–1910	NM

Egyértelműen teljes anyaggal rendelkezünk Árva, Bars, Liptó, Zólyom, Belovár-Kőrös, Szerém, Varasd-Kőrös, Verőce és Zágráb vármegyék, valamint a Báni, a Gradiskai, a Lika-Krbavai és az Ogulin-Szluini kerület területéről. Sajnos Arad, Borsod, Csanád, Csongrád, Fejér, Krassó-Szörény, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szabolcs, Szatmár, Tolna, Torna, Zemplén, valamint az erdélyi vármegyékről egyáltalán nem, Vas, Veszprém, Zala vármegyékről csak a helyszínelés, kiigazítás idejéből maradtak fenn mérföldlapok a fentemlített két közgyűjteményben.

Ez az eddig szinte ismeretlen forráscsoport nagyon sok, pontos felmérésen alapuló, értékes adatot szolgáltat a történeti – például a gazdaságtörténeti, a történeti földrajzi, a nyelvtörténeti – kutatásokhoz. Ez volt az első, térképi összefoglalása a községenkénti felmérés eredményeinek. Mivel részben közigazgatási céllal készült, gondosan feltüntették rajta a köz- és adóigazgatási egységek, az adóhivatalok, a járássok és a községek határát. A részletes felmérés adatai alapján ábrázolták a művelési ágakat: szőlőket, erdőket, réteket, legelőket és szántóföldeket. Nagyon sok külterületi lakott helyet és gazdasági épületet jelöltek, többek között er-

dészlakokat, malmokat, bányákat, hámorokat, őrházakat. Mindezekon kívül a térképek földrajzi névanyaga is különösen gazdag.

A mérföldlapokat a központi, budapesti kataszteri térképtárban őrizték. Elsőként Csáky Kálmán (1836–1894), a Főrendiház tagja az 1880-as években a Köztelek, azaz az Országos Magyar Gazdasági Egyesület épületében az egyesület egyik ülésén kezdeményezte a mérföldlapok sokszorosítását. A Pénzügyminisztérium engedélyével bemutatott néhány földművelési térképlapot a hallgatóságának, és felhívta a figyelmet a térképen ábrázolt adatok fontosságára. Kezdeményezése azonban nem talált támogatásra. Széchenyi Pál (1838–1901) – 1876-tól az Egyesület alelnöke, 1882–1889 között pedig földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter – kijelentette: „Barátom, milyen az én vidékem, tudom; milyen a tied, nem vagyok rá kíváncsi”.⁴

Később sem nyomtatták ki a mérföldlapokat, hanem 1900–1912 között az Állami Nyomda kiadásában megjelentettek egy megyetérkép-sorozatot kisebb, 1:144 000 méretarányban a kataszteri felmérések alapján. A *Catastrum* későbbi számában e megyetérképek bemutatására is vállalkozunk majd.

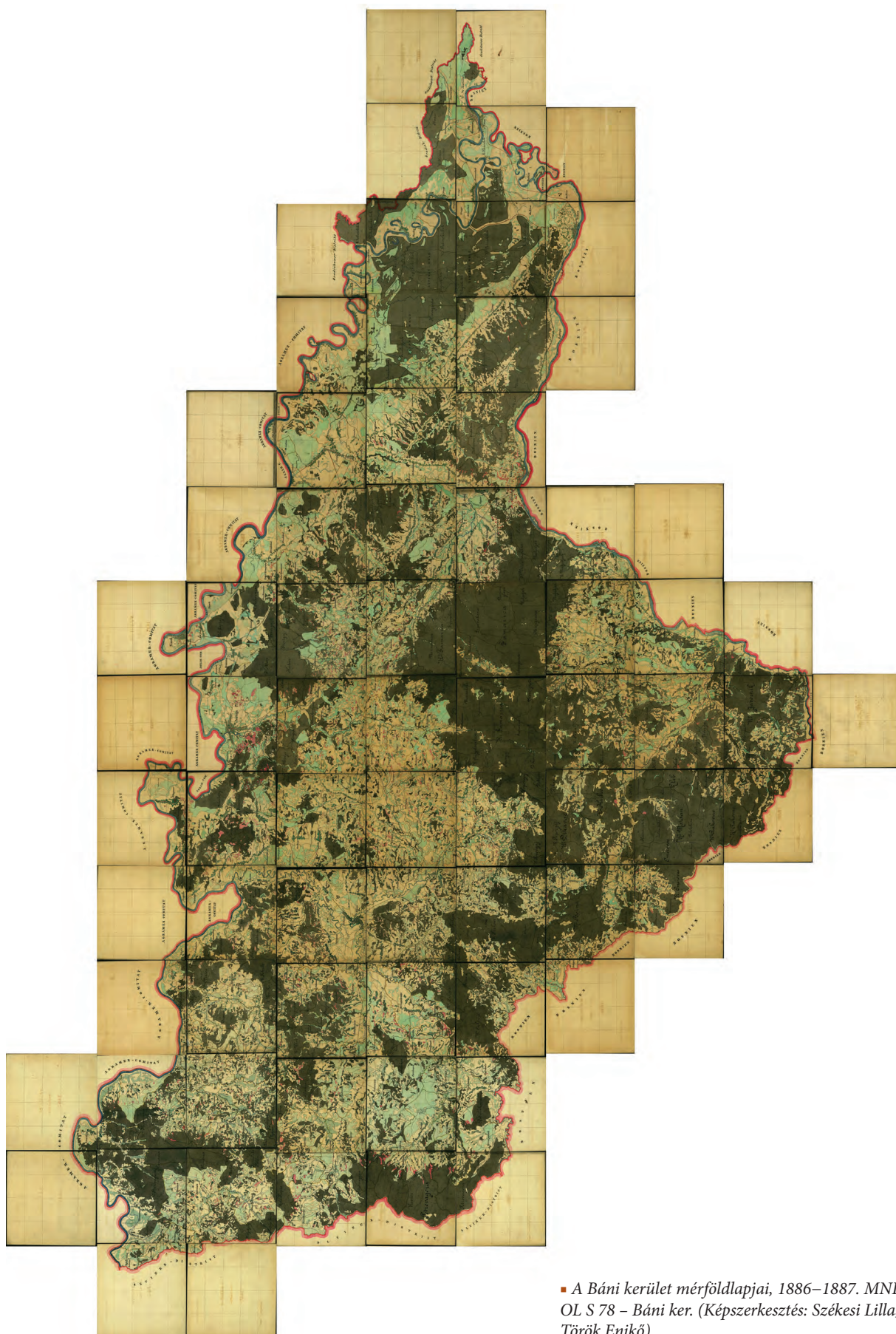
⁴ Márki Sándor: Az új közigazgatási és földművelési térképek. *Földrajzi Közlemények*, 29. (1901) 309–310.

■ Bars megye mér földlapjai, 1859, 1888–1892.
MNL OL S 78 – Bars m. (Képszerkesztés: Székesi
Lilla, Török Enikő)

■ A Bányai kerület mérőlapjai, 1886–1887. MNL
OL S 78 – Bányi ker. (Képszerkesztés: Székesi Lilla,
Török Enikő)

SCHMIDT ANIKÓ

*A panasztétel joga: a felszólalási jegyzékek**

A felszólalási jegyzéknek nevezett dokumentumtípus azzal a céllal jött létre a kataszteri felmérések során, hogy az esetleges hibákat és észrevételeket az érintettek hivatalos formában, az erre szolgáló külön formanyomtatványon is közölhessék a hatóságokkal.

A felszólalások szabályozása az 1850-es években

A sérelmek kinyilvánítására való igény már a felmérések kezdetén felmerült. A katonai és polgári kormányzóság 1853. április 15-én kelt hirdetményének 1. §-a már biztosította a földbirtokosoknak az indoklással ellátott panasztétel jogát, és ennek gyakorlásához engedélyezte a kataszteri telekkönyvekbe és a birtokívekbe betekintést.¹ A felszólalás jogával egyéni szinten (saját telkére vonatkozóan) a földbirtokos, községi szinten a községi választmány, kerületi szinten pedig az állami felszólalási bizottság élhetett.²

Miután a községi felszólalások figyelembevételével a felmérési és becslési javaslatok kivonata elkészült, a becslőbiztos összehívta az adott járáshoz tartozó községi választmányokat és a korábban adómentes földbirtokosokat, illetve azok meghatalmazottjait. A gyűlésen

átadta a jelenlévőknek az egyéni felszólalások bejelentésére szolgáló formanyomtatványokat, ismertette azok lényegét, célját és terjedelmét, valamint megkérte a jelenlévőket, hogy az összejövettől távol maradt érintetteket is tájékoztassák az elhangzottakról. A felszólalások megtételére a bejelentés napjától négy hét állt a rendelkezésre, az erről szóló hirdetményt kifüggesztették, sőt a szószékről is közzétették. A községi választmány a kataszteri felmérés dokumentumait a földbirtokosoknak betekintés céljából átengedte, de emellett arra is figyelte, *„hogy ezen iratok minden visszaélés, megsértés vagy önkényes kiigazítástól megóvassanak, és hogy használat után még azon nap visszaszolgáltassanak.”*

Egyéni felszólalásokat abban az esetben tehettek az érintettek, ha úgy találták, hogy a birtokukban lévő földterületre nézve egy vagy több helyrajzi szám területét, művelési ágát, osztályba sorozását a felmérések során helytelenül állapították meg, vagy ha az egyes épületek osztályozása eltért a valóságtól. A községi választmányok nyomatékosan figyelmeztették a földbirtokosokat, hogy az *„alaptalan panasztételektől magukat tartóztassák”*, mert az önkényes panaszok vizsgálati költségeit a sérelmezőkre fogják hárítani.

* A cikk az OTKA K 105 886 támogatásával készült.

¹ Utasítás azon felszólalások és panaszok főlvetelére, vizsgálatára és elhatározására, melyek az 1850-ik martzius 4-kén kelt legfelsőbb patens következtében behozadó földadó ideigleneg számára eszközölt térmérték és földjövedelem kinyomozása ellen tételnek, II. 55. §. Pest, [1853. április 15. után] 1., 3.

² Az állami felszólalási bizottság („állam-felszólalási bizottmány”) hatáskörét az alábbiakban határozták meg 1854-ben: *„feladata ott, hol a jövedelem kinyomozásában megzavart egyensúly helyreállítása végett szükségesnek találja, nemcsak a községek s egyes földbirtokosok részére, hanem az állam érdekében is, a földadóideigleneg által megállapított javaslatok elleni nehézségeket s felszólalásokat a megszabott úton előterjeszteni”*. *Belehrung für die Gemeinde-Ausschlüsse zur Anmeldung und Aufnahme der Einsprüche und Beschwerden gegen die Ansätze des Gemeinde: Umfangs und der Grundertragsausmittlung zum Behufe des mit allerhöchstem Patente vom 4. März 1850 angeordneten Grundsteuer-Providoriums. Oktatás a községi választmányok számára, azon felszólalások és nehézségek bejelentése s főlvétele iránt, melyek a község-területi s földjövedelem-nyomozási tételek ellen, az 1850. mártius 4-ről kelt legfelsőbb patens által rendelt földadó-ideigleneg tekintetéből tételnek.* [1854. augusztus 15. után] 2.

A felszólalások megtételére már külön formanyomtatványok álltak a panaszosok rendelkezésére: az állami felszólalási bizottság az 1853. évi utasításhoz csatolt F mintán, a földbirtokosok a birtok tulajdonosának, helyének vagy nagyságának helytelen rögzítésével kapcsolatban a G mintán, a művelési ágra és az osztályba sorozásra vonatkozóan pedig a H mintán közölhették kifogásaikat. A jegyzékek minden egyes tételét a panasztevőnek, alul pedig a községi választmánynak kellett aláírnia. A szolgabírói hivatal az összegyűlt felszólalásokat a felszólalás-vizsgálati felügyelőséghez továbbította, amely szükséges esetben helyszíni vizsgálatot rendelt el. A helyszíni vizsgálatra meghívták a községi választmányt és a panaszt tevő földbirtokosokat is. Miután a vizsgálatot lefolytatták, a felmerülő hibákat kijavították és az F, G és H jegyzékeken feltüntették, a vizsgálat végrehajtását a községi előjáróság, az állami felszólalási bizottság tagjai (ha közülük valaki a vizsgálatnál jelen volt) és a felszólalás-vizsgálati biztos aláírásukkal igazolták. A vizsgálat eredményeit egyúttal a felmérés dokumentumaiba is átvezették.³

1857-ben külön szabályozták a telekkönyvek kihirdetésének a módját. Eszerint a telekkönyvi hivatalnok feladatai közé tartozott a községek előjárói és földbirtokosai előtt a telekkönyvek céljának és szerkesztési szabályainak rövid ismertetése, majd az észrevételek alapján a „*női hozományok, örökségi részek, és kikötményeknek a helyszínelési bizottmányok által eszközölt bejegyzéseknél ejtett hibáknak kiigazítása és minden a telekkönyvek hitelesítése óta történt birtokváltozásoknak bejegyzése*”. Minderre azért volt szükség, mert a birtokosok

egy része a bizottmányi tárgyalásokon nem jelent meg, akadályoztatása vagy közömbössége miatt nem védte meg saját érdekeiket, nem adta meg a szükséges felvilágosításokat, sőt „*némelyek a kész térképeket, melyek a helyszínelési munkálatok lehető tökéletes elkészítését nagyrésztben elősegíthették volna, a telekkönyvi hivatalnokoknak ki nem szolgáltatatták*”, így a telekkönyvekbe számos valótlanítás került.⁵

Az 1875. évi VII. törvénycikk

1875-ben a kataszteri felméréssel együtt a felszólalások menetét is újraszabályozták.⁶ A 45. § kimondta, hogy miután az országos földadóbizottság határozatai alapján a telekkönyvekbe és birtokívekbe minden egyes parcella, vagyis földrészlet osztályát bejegyezték, a járási földadóbizottságok közreműködésével minden községnek meg kellett küldeni a rá vonatkozó dokumentumokat. A községi előjáróság a munkálatokat a község vagy a bíró házában közszemlére tette és kihirdette, hogy azokat mindenki áttekinthesse és felszólalását 30 napon belül bejelenthesse. Ezt a határidőt a becslőbiztos a becslőjárás minden községére nézve egyenlően szabta meg. A felszólalásokat a községi előjáróságnál személyesen, meghatalmazott vagy az előjáróság előtt kijelölt megbízott útján lehetett megtenni szóban vagy írásban. A községi előjáróság egy jegyzőkönyvet vett fel a szóbeli és az írásbeli bejelentésekről. A 30 napos határidő lejártá után a járási bizottság által kirendelt küldöttség ezeket a felszólalásokat 15 napon belül összeszedte, csakúgy, mint a telekkönyveket és birtokíveket. A törvény még ekkor is lehetőséget

³ Utasítás azon felszólalások és panaszok fölvételére, vizsgálatára és elhatározására, mellyek az 1850-ik martzius 4-kén kelt legfelsőbb patens következtében behozadó földadó ideigleneg számára eszközölt tértérték és földjövedelem kinyomozása ellen tétetnek, II. 59., 64., 88. §. [1853. április 15. után] 2–7.

⁴ Valamely ingatlanak az átruházása alkalmával fenntartott és jelzálogilag biztosított járadék. Minderről bővebben: <http://www.kislexikon.hu/vitalitium.html#ixzz3lfc3DPr>

⁵ Utasítás a telekkönyvi helyszínelési hivatalnokok számára. A kész telekkönyvi jegyzőkönyvek közzététele végett kibocsátani szokott hirdetéseknek és az 1855. december 15-én kelt igazságügyi miniszteri rendeletek megismertetéséül. Pest, 1857. 3–9.

⁶ Az 1868. évi XXV. törvénycikk csak a változások bejelentésének helyét és határidejét szabályozza, és az 1869. évi kataszteri utasításban sem szerepel a felszólalásokra vonatkozó passzus. L.: 1868. évi XXV. törvénycikk a földadóról. 4., 6. és 14. §. 1000 év törvényei (www.1000ev.hu) és 1869. évi utasítás. 127 §. 28. (www.catastrum.hu)

kínált a panaszok megtételére, a bizottsági ki-
küldött pedig a felszólalási eseteknek és azok
helyszínének megvizsgálásával, valamint a
felek felvilágosításával és megnyugtatóásával
törekedett a problémák megoldására, eljárás-
sáról pedig részletes jelentést készített a járá-
si bizottság elnökének. A felszólalások felett
a járási földadóbizottság döntött, és szükség
esetén helyszíni vizsgálatot rendelt el, amely-
re meghívták a községi előljáróság, a felszó-
laló és a kérdéses földrészlet tulajdonosát is.
A vizsgálat lefolytatása után a járási bizottság
újra határozatot hozott a felszólalások ügyé-
ben, amit a felszólalónak és a földrészlet tu-
lajdonosának kézbesítettek. Ellene a kerületi
földadóbizottsághoz lehetett fellebbezni, in-
nen pedig már csak akkor volt mód a további
tiltakozásra, ha a kerületi földadóbizottság
határozata a járási bizottságétól eltért: ekkor
az összes fellebbezés és az ügyel kapcsolatos
irat a pénzügyminiszterhez került, aki aztán
az országos földadóbizottsághoz küldte az
ügyet, ahol a végső döntés megszületett.

Ugyancsak törvény írta elő, hogy milyen
esetekben lehetett panasszal élni. Eszerint
felszólalást lehetett tenni, ha egy adómentes
földrészletet adókötelesnek vettek fel vagy
valamely adómentes földterületet kihagytak;
ha a földrészletet többször vagy nem a saját
község telekkönyvébe írták össze, esetleg a
tulajdonos nevét hibásan jegyezték be; ha a
telek nagyságát („térfogat”) hibásan állapítot-
ták meg; ha a művelési ágat vagy a minőségi
osztályt helytelenül állapították meg; és ha a
földrészletet a járáson belül fekvő határozot-
tan megjelölt más földrészlettel összehason-
lítva egyenlőtlenül sorozták be.⁷

Módosítások 1881-től 1909-ig

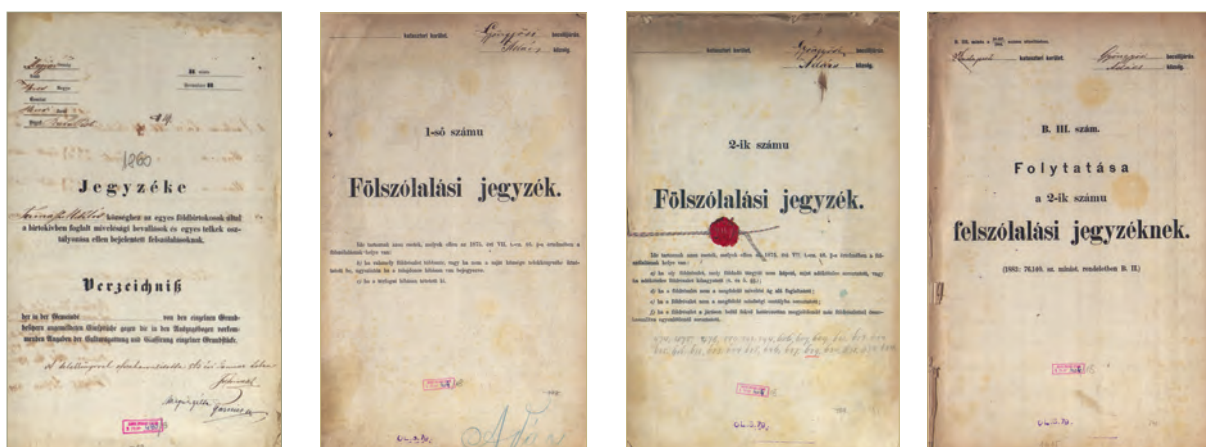
Az 1881. évi XL. törvénycikk az 1875. évi VII.
törvényt számos ponton módosította. Elren-
delte, hogy a községi előljáróság a külterüle-
teken lakó birtokosokat írásban (vevény mel-
lett) értesítse az adókiivetés megtörténtéről.
Szigorú kitétel szólt arról, hogy a közszemlére
kitett kataszteri munkálatok épségben való
megőrzéséért és tisztántartásáért a közsé-
gi előljáróság felelős és az ebbeli mulasztása
miatt netalán szükségessé váló munkaujíttás
költségeit neki kell fizetni. A felszólalásokat
azon községi előljáróságnál kellett bejelente-
ni, amely határában a felszólalás tárgyát ké-
pező földrészlet feküdt, pusztában pedig
amelyikhez a pusztában tartozott. A körjegyző-
ségekhez tartozó községekben a felszólalás a
körjegyzőség székhelyén is megtörténhetett.
A panaszok megtételére már 60 nap állt a
sérelemzők rendelkezésére,⁸ amelynek letel-
te után a felszólalási bizottság azonnal meg-
kezdte működését. A helyszínre való kierre-
zésének napjáról a községi előljáróságot már
nyolc nappal előre értesítette, ezt követően
minden egyes felszólalást a helyszínen meg-
vizsgált. Miután a felszólalásokkal kapcsola-
tos javaslatát jegyzékbe iktatta, azt a telek-
könyvvel és birtokívekkel együtt elküldte a
járási földadóbizottság elnökéhez. A járási
földadóbizottság ezt követően 15 napon belül
összeült, és addig ülésezett, amíg minden fel-
szólalás felett határozott. Fellebbezni továb-
bra is a kerületi földadóbizottsághoz, onnan
pedig a pénzügyminiszterhez lehetett, aki az
országos földadóbizottság hatáskörébe utalta
a végső döntés jogát.⁹

A panasztételhez tartozó formanyomtatvá-
nyokról az 1883. évi 76 140. PM utasítás rendel-

⁷ 1875. évi VII. törvénycikk a földadó szabályozásáról. 45–51. §. L.: 1000 év törvényei (www.1000ev.hu)

⁸ „A felszólalások, az adó kiivetésének a községben történt kihirdetése (jelen törvény 9. §) után 60 nap alatt, a községi előljáróságnál személyesen, rendes meghatalmazott vagy az előljáróság előtt kijelölt megbízott által, szóval vagy írásban jelentendők be.” 1881. évi XL. törvénycikk a földadó szabályozásáról szóló 1875:VII. tc. némely intézkedéseinek módosítása tárgyában. 11. §. L.: 1000 év törvényei (www.1000ev.hu)

⁹ További módosítás volt, hogy a fellebbezés során a pénzügyminiszternek benyújtott iratok és fellebbezések mellett a kerületi bizottság elnökének a véleményes jelentését is mellékelni kellett. 1881. évi XL. törvénycikk, 15–16. §.

■ Képek balról jobbra haladva: Tarnaszentmiklós felszólalási jegyzéke. H. minta, 1856. MOL S 79, No. 490/9. – Heves m.; Adács 1-ső számú felszólalási jegyzéke, 1884. MOL S 79, No. 404/18. – Heves m.; Adács 2-ik számú felszólalási jegyzéke, 1884. MOL S 79, No. 404/18. – Heves m.; Adács B. III. számú felszólalási jegyzéke, 1884. MOL S 79, No. 404/18. – Heves m.

kezett. Ez kimondta, hogy a községi elöljáróság köteles a felszólalásokat tárgyuk alapján a B. I., illetve a B. II. szám alá csatolt mintajegyzékbe egyaránt bevezetni, oly módon, hogy a B. I. számú jegyzékbe iktatták a telek nagyságának és a tulajdonos személyének hibás megállapítására, valamint a földrészlet többszöri vagy nem a megfelelő község telekkönyvébe történt bejegyzésre irányuló felszólalásokat. A többi esetben történt felszólalásokat – nevezetesen ha egy adómentes földrészletet adókötelesnek soroztak vagy egy adóköteles földrészletet kihagytak, helytelenül állapították meg a művelési ágat vagy a minőségi osztályt, vagy ha a földrészlet a járáson fekvő határozottan megjelölt földrészlettel összehasonlítva egyenlőtlenül soroztatott be – a B. II. számú jegyzékbe vették fel. Az utasítás részletesen rendelkezett a formanyomtatványok kitöltési módjáról is.¹⁰

A kataszteri igazgató a hozzá beérkezett iratokat az illetékes kerületi felügyelőknek vizsgálat céljából kiadta, akik a felszólalásokat egyesével áttekintvén, véleményüket feltüntették a

B. II. számú nyomtatvány folytatásául szolgáló B. III. minta szerinti jegyzékbe. Ezután a kerületi földadóbizottság küldöttsége összeült, és a felszólalásokat a kataszteri felügyelők véleményének figyelembevételével megtanácskozta, és a küldöttség egyhangúan vagy szavazattöbbséggel létrejött javaslatai szintén bekerültek a B. III. számú nyomtatványba. A kerületi földadóbizottság aztán ennek a jegyzéknek a segítségével hivatalból felülvizsgálta a járási földadóbizottság határozatait, illetve azok fellett másodfokon döntést hozott.¹¹

Az 1885. évi XXII. törvénycikk a földadónyilvántartási biztosok feladatául jelölte ki a községi elöljárósághoz beadott és a királyi adófelügyelő működési körébe utalt ügyekre vonatkozó kérvények és felszólalások szabályszerű bejelentését. Ezenkívül ők vizsgálták meg a helyszínen a királyi adófelügyelőnél közvetlenül írásban, illetve a községi elöljáróságnál írásban vagy szóban bejelentett és jegyzékbe foglalt téves bejegyzést, adótárgyváltozást, ideiglenes adómentesítési kérvények

¹⁰ A m. kir. pénzügyminiszter által 76,140. szám alatt kiadott utasítás, a földadószabályozásról szóló 1875. évi VII., illetőleg 1881. évi XL. t.-cz. 9. és következő §-ában foglalt, s az egyéni felszólalásokra vonatkozó rendelkezések végrehajtása iránt. 4–5. §., 16. §. Magyarországi Rendeletk Tára, 1883. 1746–1750.

¹¹ A m. kir. pénzügyminiszter által 58,457. szám alatt kibocsátott utasítás, a földadószabályozásról szóló 1875. évi VII., illetőleg 1881. évi XL. t.-cz. 9. és következő szakaszai, valamint az 1884. évi XII. törvénycikkben foglalt, s az egyéni felszólalásokra vonatkozó rendelkezések végrehajtása iránt. 18. §. Magyarországi Rendeletk Tára, 1884. 1597–1598.

tárgyát, elemi károk eseteit, a község határának változását és a telek nagyságával kapcsolatos panaszokat, ha azok mérnöki beavatkozást nem igényeltek. Ha efféle beavatkozásra szükség volt, a királyi adófelügyelő további intézkedésre a pénzügyminiszterhez továbbította az ügyet. A birtokosnak módjában állt az általa sérelmesnek vélt osztályozás ellen is fellépni: 15 napon belül kellett a királyi adófelügyelőhöz fellebbeznie, aki a községi elöljáróságnál benyújtott és a kitűzött 30 napi felszólalási határidő letelte után 8 nap alatt a munkálattal együtt a hozzá beterveztett fellebbezéseket felülvizsgálatra az illetékes nyilvántartási felügyelőhöz átküldte. Az 1885. évi XXII. törvénycikkhez készített utasítás ugyanakkor megengedte, hogy a földadókataszterbe csúszott számítási hibákat és téves bejegyzéseket bármikor be lehessen jelenteni.¹²

A helyszínelő kataszteri felügyelőség – amely egy felügyelőből mint vezetőből és megfelelő számú helyszínelő becslőbiztosból állt – feladata volt, hogy a kataszteri becslési munkálattal elkészítse. A kataszteri felügyelő által jóváhagyott dokumentumokat 30 napon belül a községben kitették közszemlére. Miután a 30 napos felszólalási határidő lejárt, a benyújtott fellebbezéseket a községi elöljáróság 8 napon belül továbbította a kataszteri felügyelőhöz, aki ezeket a helyszínen megvizsgálta, és a vizsgálat eredményére vonatkozó javaslat kíséretében felterjesztette a pénzügyminiszterhez.

Az 1909. évi V. törvénycikk szabályozta a panaszok feljegyzésének helyét. Eszerint ha a tényleges birtokos hibásan van bejegyezve, felszólalásokat az I. számú földadó nyilvántartási jegyzékbe, míg ha a földrészlettel kapcsolatos kifogás arra irányul, hogy az adóköteles vagy adómentes, illetve rossz művelési ágba vagy minőségi osztályba soroztatott, akkor

ezt külön nyomtatványon kellett feltüntetni. Az ügymenet a korábban megszokott gyakorlatot követte: a felszólalásokra kitűzött 30 napi határidő leteltével az elöljáróság a helyszíni vizsgálatához szükséges kataszteri munkarészeket megőrizte, míg a többi dokumentumot a vármegyére kirendelt kataszteri közeghez felterjesztette.¹³ A felszólalási küldöttség a helyszíni vizsgálat során az elöljáróságnál hagyott dokumentumokat átvette, a panaszos eseteket megvizsgálta, javaslatait a jegyzékbe bevezette, és a vármegyére rendelt kataszteri közegnek átadta. Ezután ült össze a vármegyei és városi földadóbizottság, és miután minden egyes felszólalásra nézve határozatot hozott, ezeket indoklással együtt bevezette a felszólalási jegyzékbe. Ezt követően az összes iratot a helyszínelési felügyelőséghez vagy a kolozsvári kataszteri igazgatóságához¹⁴ küldték be, ahonnan az iratokat felterjesztették a pénzügyminiszterhez. A vármegyei és városi földadóbizottság határozatai ellen, amelyről a községi elöljáróságához megküldött felszólalási jegyzékekből szerezhetek tudomást az érdeklődők, továbbra is az országos földadóbizottsághoz lehetett fellebbezni. A fellebbezőket már nem értesítették a végső döntésről végzésileg, hanem a községi elöljáróságához megküldött kataszteri birtokívekbe szerezhetek tudomást ügyük elintézéséről.¹⁵

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Térkép- és Tervtárában az S 79 fond alatt elsősorban Heves és Hont megyékről őrzünk felszólalási jegyzékeket, zömmel az 1870-es évek végétől az 1880-as évek elejéig. Ezek az anyagok nem a központi kataszteri térképtárból kerültek be a levéltár állományába, hanem 1937 májusában érkeztek az egri pénzügyigazgatóságtól. Az átvett anyag korántsem teljes: számos községről csak töredékanyag

¹² A m. kir. pénzügyminiszternek 45,055. számú utasítása, a földadó-kataszter nyilvántartásáról szóló 1885. évi XXII. törvénycikk végrehajtása iránt. 3. §. d) pont. Magyarországi Rendeletkötet Tára, 1885. 6.

¹³ 1909. évi V. törvénycikk. A teljes szöveg megtekinthető itt: 1000 év törvényei (www.1000ev.hu)

¹⁴ Erdélyre vonatkozóan a kolozsvári kataszteri igazgatóság létrejöttét az 1885. évi XXII. tc. rendelte el. Közvetlenül a pénzügyminiszternek rendelték alá, és a vezető kataszteri igazgatón kívül egy kataszteri felügyelőből, egy számtisztból és megfelelő számú becslőbiztosokból állt. Lásd: ugyanezen törvény 1. és 6. §-ai. In: 1000 év törvényei (www.1000ev.hu)

¹⁵ 1909. évi V. törvénycikk. 21–24. §. L.: 1000 év törvényei (www.1000ev.hu)

Folytatószám	Felszólaló neve, czéleg lakója	A felszólalás tárgyát képező földrészlet								
		Birtokosának neve háziasága (lakója)	birtokrajzi száma állójegye	terfoga		második sorozati		a földmérés által kivált		
				hektár	□ m	művelési épa	osztály	művelési épa	osztály	változtatásnak indoklása
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	
388	Banya f. j. j.	Banya f. j. j.	1844 k. j. j.	3	158	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
389	János f. j. j.	János f. j. j.	1844 k. j. j.	—	336	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
390	"	"	1844 k. j. j.	—	1078	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
391	"	"	1844 k. j. j.	1	118	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
391	Morics f. j. j.	Morics f. j. j.	1844 k. j. j.	2	216	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
392	"	"	1844 k. j. j.	1	1078	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
393	"	"	1844 k. j. j.	1	11	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
394	János f. j. j.	János f. j. j.	1844 k. j. j.	1	1078	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
395	"	"	1844 k. j. j.	—	336	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
396	János f. j. j.	János f. j. j.	1844 k. j. j.	—	336	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
397	"	"	1844 k. j. j.	1	1078	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
398	Banis f. j. j.	Banis f. j. j.	1844 k. j. j.	—	930	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
399	"	"	1844 k. j. j.	1	1300	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.
400	János f. j. j.	János f. j. j.	1844 k. j. j.	—	900	sz. sz.	B. sz.	B. sz.	sz. sz.	sz. sz.

■ Adács 2-ik számú felszólalási jegyzéke belső oldalainak felvétele, 1884. MOL S 79, No. 404/18. – Heves m.

érkezett, illetve több község anyaga teljesen hiányzott.¹⁶ 111 felszólalási jegyzékünk közül a legkorábbi 1856-ban Tarnaszentmiklóson, a legkésőbbi pedig 1886-ban Tiszanánán készült. Esetenként más megyék településeiről is bekerültek hozzánk ilyen dokumentumok, például a Fejér megyei Városhídvégből (ma Szabadhídvég része) vagy az egykor Szabolcs megyéhez tartozó Eszenyről.

Vegyünk egy konkrét példát. A Heves megyei Adács község felszólalási jegyzékei 1884-ben készültek.¹⁷ Az „1-ső számú felszólalási jegyzék” 12 felszólalást tartalmaz, s a pana-

szok indoklásul leggyakrabban a hibás beírás, az örökség utáni szétoztás vagy az adásvétel során történt birtokmegosztás szerepel. A „2. számú felszólalási jegyzék”-ben ennél lényegesen több, 636 felszólalás található. A sérelmezők nem a felmérők által megállapított művelési ággal kapcsolatban emeltek kifogást, hanem minden esetben az osztályba sorozáson szerettek volna változtatni, a felmérések során megállapítottnál eggyel, olykor kettővel hátrébb (azaz rosszabb osztályba) kerülni. Indoklásul a kedvezőtlen vízállást, a terület belvív-veszélyeztetettségét (víznyomottságát), vízenyössé-

¹⁶ BAK BORBÁLA [et al.]: *Kataszteri térképek tömeges digitalizálása*. Bp., 2008. 14. <http://mek.oszk.hu/13200/13275/index.phtml>

¹⁷ 1-ső számú felszólalási jegyzék, 2-ik számú felszólalási jegyzék; B. III. szám. Folytatása a 2-ik számú felszólalási jegyzéknek. MNL OL S 79, No. 404/18.

A földmérés 2-ik jegyzék f. sz. n.	A kerületi bizottság javaslata			A kerületi felügyelő véleménye			A kerületi bizottság határozata		
	miveltési ág	osztály	indokolás	miveltési ág	osztály	indokolás	miveltési ág	osztály	indokolás
20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.
312	kanizs	1/2 3		kanizs	1/2 3		kanizs		
319	"	1/2 5		"	1/2 5		"		
320	"	1/2 3		"	1/2 3		"		
320	"	1/2 5		"	1/2 5		"		
321	"	4		"	4		"		
322	"	1/2 3		"	1/2 3		"		
322	"	1/2 4		"	1/2 4		"		
323	né	3		né	3		né		
324	kanizs	3		kanizs	3		kanizs		
325	né	3		né	3		né		
326	né	2		"	2		"		
327	kanizs	4		kanizs	4		kanizs		
328	né	2		né	2		né		
329	kanizs	4		kanizs	4		kanizs		
329	né	3		né	3		né		
330	"	1/2 3		"	1/2 3		"		
331	kanizs	1/2 5		kanizs	1/2 5		kanizs		

Az országos küldöttség javaslata			A központi felügyelő véleménye			Az országos bizottság határozata		
miveltési ág	osztály	indokolás	miveltési ág	osztály	indokolás	miveltési ág	osztály	indokolás
30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.
						kanizs	1/2 3	
						"	1/2 3	
						"	1/2 3	
						"	1/2 5	
						"	4	
						"	1/2 3	
						né	3	
						kanizs	3	
						né	3	
						"	2	
						kanizs	4	
						né	2	
						kanizs	4	
						né	3	
						kanizs	1/2 3	

■ Adács B. III. számú felszólalási jegyzéke belső oldalainak felvétele, 1884. MOL S 79, No. 404/18. – Heves m.

gét vagy terméketlenségét hozták fel. A kérdéses földterületek gyakran lapályok, azaz a környezetüknél mélyebben fekvő sík területek voltak,¹⁸ általában szikes és/vagy vörös agyagos talajjal. A járási küldöttség sokszor egyetértett a panaszosok indoklásával, de csupán 92 esetben sorolta hátrébb a kérdéses földterületeket, és további 43 esetben változtatott a birtok egy részében az osztályozáson. A járási küldöttség javaslata, a királyi becslobiztos véleménye és a járási földadóbizottság határozata minden esetben megegyezett. Ugyanilyen egyezést figyelhetünk meg a B. III. számú nyomtatványon

is a kerületi földadóbizottság küldöttsége, a kerületi felügyelő és az országos földadóbizottság határozatainak összevetésekor.

A felszólalási jegyzékek kutatása új aspektusból világítja meg a kataszteri felméréseket: rámutatnak a felmérés során elkövetett hibákra, hiányosságokra, valamint a felmérés és a felszólalás között eltelt idő alatt bekövetkezett változásokra. A sérelmek elbírálásának nyomon követése betekintést enged a felmérések működési mechanizmusába csakúgy, mint a hatóságok és a polgári lakosság viszonyába.

¹⁸ Noha a Mátraalja déli részén fekvő községen nem folyik keresztül víz, a falu tengerszint feletti magassága nem éri el a 120 métert.

ZÁVOCZKI ADRIENN

*A Zahajkievicz/Zsadányi mérnökcsalád pályafutása**

A 19. században élt és működött kataszteri mérnökök pályafutását feltérképezni nem egyszerű feladat a forrásadottságok miatt. A munkájuk követéséhez fő kiindulópontnak tekinthető két forrás, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) S 92 törzsszám alatt őrzött *Régi szolgálati és minősítési táblázatok*, valamint *Az állami földmérés törzskönyvi lapjai* nem mindig számolnak be részletesen arról, hogy az adott kataszteri mérnök hol és mennyi ideig vett részt egy adott terület kataszteri felmérésében, néhány esetben csak a felmért megyét említik, a település nevét nem. Nem könnyíti meg a kutatást, hogy az összes lehetséges forrás nem maradt fenn. További információhoz lehet azonban jutni a *Magyarország tiszti cím- és névtára*, valamint a *Budapesti cím- és lakásjegyzék* kötetének felhasználásával, illetve a *Pénzügyi Közlöny* és a *Kataszteri Közlöny* is hordozhat új ismereteket a kataszteri mérnökök munkáját illetően. Az MNL OL S 92 fond kötetiben általában a születéstől a nyugdíjazásig igyekeztek végigvezetni a hivatali állomány tagjainak pályafutását, így ezekből a feljegyzésekből többek között kiderül az is, hogy a hivatali dolgozók részesülhettek különböző szociális juttatásokban (pl. lakás- és utazási támogatás), a gyermekek részére tanulmányi

ösztöndíjat utaltak ki, az özvegyek számára pedig temetési és pénzsegélyt nyújtottak.¹

Jelen dolgozat célja, hogy a források segítségével a lehető legpontosabban mutasson be egy mérnök (család) pályafutást. Ehhez példának a Zahajkievicz családot választottam, ahol apa és fia hasonló karriert futottak be és szakmájukban a lehető legtovábbra vitték a korszakban.

Zahajkievicz Ármin (1834–1923 után)

Zahajkievicz Ármin 1834. április 15-én született Piedzima községben, amely a mai Lengyelország területén, korabeli néven Gácsországban található. Mivel külföldi származású, fiatalkori tanulmányairól csupán annyit tudni, hogy egy főreáltanodába járt iskolába, de bizonyítványa nem volt. Tökéletesen írt és beszélt németül és lengyelül, magyarul viszont csak beszélni tudott a hivatali bejegyzés szerint. Vallására nézve római katolikus volt. Első feleségétől, akit név szerint nem ismerünk, hat gyermeke született, köztük 1876. szeptember 18-án Ármin József, aki apja nyomdokaiba lépve szintén kataszteri mérnök lett.² Második felesége Teply Rozália volt, akit 1892-ben vett nőül. Négy gyermekük született, az első, Kornél 1892. augusztus 8-án,³ majd Béla, Ervin

* A cikk az OTKA K 105 886 támogatásával készült.

¹ MNL OL S 92, Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (= S 92), 32–34., 41–49. kötet. Ehhez l. REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél. *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON. Bp., 2013. 191–195. SCHMIDT ANIKÓ: A Kataszteri Kalauz. Gondolatok az első magyar földmérési folyóiratról. *Catastrum*, 1. (2014) 1:20–25. SCHMIDT ANIKÓ: Adatbázisok a kataszteri kutatásokhoz. *Budapesti cím- és lakásjegyzék*. *Catastrum*, 1. (2014) 3:24–30. A témában l. még: RAUM FRIGYES: Magyar földmérő dinasztiák. *Földmérő*, 31. (1985) 3–4:21–23.

² MNL OL S 92, *Régi szolgálati és minősítési táblázatok*, T–Z. 48. kötet, Zahajkievicz Ármin.

³ Születéséről forrás: <https://familysearch.org>.

és Viktor,⁴ de közülük csupán a legutóbbi élte meg a felnőttkort.

Nem tudni pontosan, hogy Ármin mikor került a mérnöki pályára, nyugdíjba vonulásakor (1896) említett szolgálati ideje (41 év) alapján 1855–1856 körül léphetett a kataszteri felmérés szolgálatába. Az 1869. évi személyzeti beosztás szerint a 8. számú felmérési felügyelőségénél dolgozott Bártfán, ahol a nyári, illetve Eperjesen, ahol a téli szálláshelye volt. 1870-ben szintén a 8. számú felmérési felügyelőségénél működött Nagykállón, 1873-ban pedig Balmazújvárosban (Hajdú kerület). 1879-ben a 3. számú felmérési felügyelőséghez került Bajára másodosztályú mérnökként, majd 1884–1886 között már mint mérnök Pesten, majd 1887–1889 között Esztergomban működött ugyanennél a felmérési felügyelőségénél.⁵ 1893-ban kataszteri főmérnökké nevezték ki és az adott fizetési osztály második fokozatába sorolták.⁶ Nem sokkal később, 1896-ban 41 év munkaviszony után nyugdíjazták,⁷ viszont ezzel nem fejezte be mérnöki munkáját, mert napidíjasként részt vett az er-

■ Zahajkievicz Ármin: Hernádszurdok kataszteri térképszelvénye, 1867 – MNL OL S 78, 1. téka – Hernádszurdok – 2.

délyi területek, Ugocsa és Máramaros vármegyék kataszteri felmérésében a kolozsvári m. kir. kataszteri igazgatóság műszaki osztályánál.⁸ Nyugalmazott főmérnökként 1913-ban az I. kerület Maros u. 22. szám alatt lakott, majd pedig 1914-ben elköltözött a Csaba u. 6. szám alá és 1923-ig ott élt családjával.⁹

Aktív hivatali évei során részt vett például Hernádszurdok kataszteri térképének és Hercegszántó kataszteri telekkönyvének és felvételi előrajzának elkészítésében, Kisgyőr község kataszteri telekkönyvének, talajhasz-

⁴ 1911-ben és 1912-ben az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus és Segélyegylete központi igazgatósága Viktorinak ítélte a Báró Amelin Alap 50 koronás ösztöndíját tanulmányainak támogatására. Az „Orsz. felm. tisztv. Internátus és Segélyegylet”-ének Közleményei. Jegyzőkönyv. *Kataszteri Közlöny*, 20. (1911) 4:174–175., Vegyesek. *Kataszteri Közlöny*, 21. (1912) 4:154.

⁵ MNL OL S 92, *Rendeletek gyűjteménye*, 1868–1870. 37. kötet. 199., 401–402. *Magyarország tiszti cím- és névtára*, Bp., 1873:130., Uo. 1879:121., Uo. 1884:157., Uo. 1886:192., Uo. 1887:192., Uo. 1888:237., Uo. 1889:238.

⁶ Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny*, 20. (1893) 11:303., 24:658.

⁷ A m. kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1896. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1896. évben szerzett tapasztalatairól. Bp., 1897. 38.

⁸ Az első tíz év. A kolozsvári m. kir. kataszteri igazgatóság műszaki osztálya 1894–1904. évi működésének ismertetése. *Kataszteri Közlöny*, 13. (1904) 8:145., MNL OL S 92, 48. kötet, Zahajkievicz Ármin. MNL OL S 79 *Kataszteri gyűjtemény*, Iratok (= S 79), No. 1776/4., No. 1777/3–4.

⁹ *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1913. Huszonötödik évfolyam. Bp., 1913. 2316., Uo. 26. (1914):2489., Uo. 27. (1916):2570., Uo. 28. (1922–1923):1529.

letileg és gyakorlatilag is képzett szakember, aki az irodai és helyszíni munkálatoknál egyaránt jól alkalmazható.¹⁵ 1913-ban földmérnöki szakvizsgát tett és át helyezték a budapesti 22. számú felmérési felügyelőséghez. 1915–1919 között mozgósítás miatt ismét katonai szolgálatba lépett mint népfelkelő mérnök, később főhadnagy művezető tiszt lett, de harctéren nem kellett részt vennie csatákban és 1919-ben le is szerelt. 1917-ben kataszteri főmérnöknek,¹⁶ 1919-től műszaki tanácsosnak nevezték ki (l. hivatali esküokmányon). 1927-ben műszaki főtanácsosi beosztást nyert, de ezt a posztot 1928-ban váratlanul bekövetkezett halála miatt csak rövid ideig tudta betölteni. Családja a budapesti Farkasréti temetőben helyezte örök nyugalomra.¹⁷

Munkája mellett olyan szakmai egyesületeknek és civil szervezeteknek is tagja volt, mint az Országos Felmérési Tisztviselők Szövetkezetének és az Osztrák–Magyar Monarchia Első Általános Tisztviselő Egylete takaré- és előlegezési társulatának, vagyis hitelszövetkezetének. Az utóbbi felügyelő bizottságában is vállalt feladatokat. Az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus és Segélyegyletének, a földmérők önszegélyező egyesületének a források alapján 1909–1911 között volt tagja, 1909-ben és 1911-ben választott jegyzőkönyvi hitelesítőként működött. 1928-ban a Budai Katolikus Körben a főkönyvtárosi feladatokat látta el.¹⁸

■ Zsadányi Ármán József műszaki tanácsos esküokmánya – MNL OL S 92, 48. kötet

A fiatal mérnök 1900-ban feleségül vette Ferenczi Antalkát (Antónia), Jaminszki (Jamiński) Marcell kataszteri főmérnök unokáját Nyitrán. Ily módon a Zahajkievicz és Jaminszki mérnökcsalád rokonságba került egymással. A családok már korábban ismerték egymást, ugyanis Jamiński Marcell és az idősebb Zahajkievicz Ármán egy területről származtak, mindketten Gácsországban születtek és járták ki az iskolát, illetve kortársak, valamint kollégák voltak (a 8. és a 3. felmérési felügyelőségénél).¹⁹ Az esküvő után néhány hó-

¹⁵ MNL OL S 92, 32. és 48. kötet, Zsadányi Ármán József.

¹⁶ Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny*, 44. (1917) 29:926.

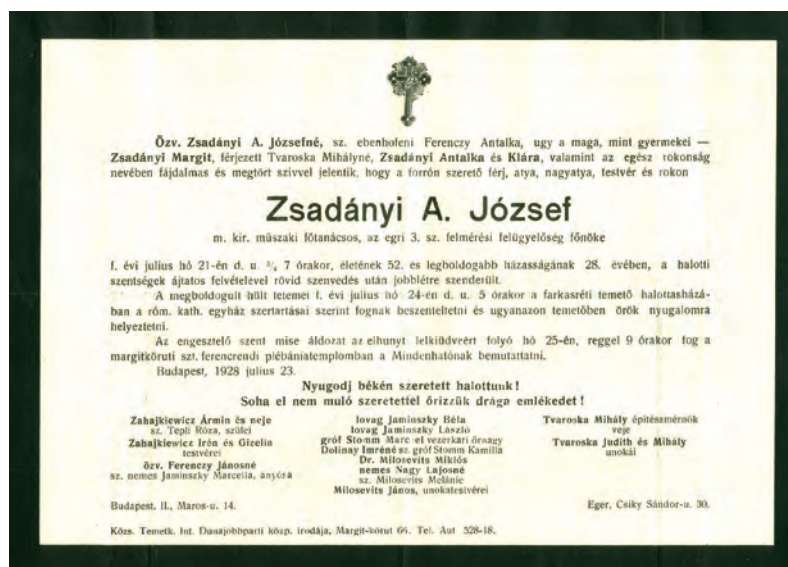
¹⁷ MNL OL S 92, 48. kötet, Zsadányi Ármán József. Halotti anyakönyvi kivonata is megtalálható itt.

¹⁸ *Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 27. (1916):606., Uo. 28. (1923):285. Jegyzőkönyv. *Kataszteri Közlöny*, 18. (1909) 2:57., 3:99., 4:116., Jegyzőkönyv. *Kataszteri Közlöny*, 19. (1910) 2:57., 3:87., 9:221. Az „Orsz. felm. tisztv. Internátus és Segélyegylet”-ének Közleményei. Jegyzőkönyv. *Kataszteri Közlöny*, 20. (1911) 4:173–174., 180. *Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 29. (1928):329.

nappal az ifjabb Zahajkievicz a belügyminisztérium 1900. augusztus 3-án kelt 82 392/IV sz. rendeletével Zsadányira magyarosította nevét.²⁰ Házasságából három lánya született: Margit (1901), Antalka (1902) és Klára (1908). A család 1905-től Budapesten az I. kerület Bors utca 12. szám alatt lakott, 1911-ben az I. kerület Pauler utca 2. szám alá, majd 1912-ben a II. kerület Fő utca 80. szám alá költözött. Felesége, Antalka 1961-ben távozott az élők sorából.²¹

Zsadányi részt vett például Nyitra és Eger települések kataszteri felmérésében, valamint a 22. számú felmérési felügyelőség munkájában, amely kirendeltség az 1908. évi XXXIX. törvénycikk alapján folyó birtokrendezési munkálatok hitelesítésével és az ehhez kapcsolódó kataszteri mérnöki feladatok ellátásával foglalkozott.²² Nevéhez köthető még Uraj község felmérési felülvizsgálati jegyzőkönyvének elkészítése és Berettyóújfalu határleírása, továbbá közreműködött Hagyárosbörönd település kataszteri térképének elkészítésében is.²³

A Zahajkievicz/Zsadányi mérnökcsalád pályafutása hűen tükrözi, hogy a kataszteri

■ Zsadányi Ármin József gyászjelentése, 1928 – MNL OL S 92, 32 kötet

mérnökök az ország számos részén dolgoztak és a kataszteri felmérés valamennyi munkálataiból kivették részüket. A szolgálati és minősítési táblázatokba mint az egyik legfontosabb forrástípusba pedig nemcsak a hivatali beosztásokat, házasságokat, gyermekszületéseket és -halálozásokat, fizetéseket, napidíjakat és egyéb természetbeni juttatásokat vezettek be, hanem a jutalmazásokat és megrovásokat is és pontosan követték azt is, hogy az adott mérnök miként tett eleget hadkötelezettségének és hol dolgozott, mielőtt állami szolgálatba lépett volna.

¹⁹Jamiński Marcell hivatali karrierje 1853-ban kezdődött, 1887-ben főmérnöki kinevezést kapott, 1894-ben nyugalmazták. 1903-ban bekövetkezett halálakor özvegye, Szerdics Mária 840 korona nyugdíjat és 500 korona temetési segélyt kapott a központi állampénztártól. A főmérnök dolgozott Szabolcs, Temes, Bács-Bodrog, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Hajdú-Bihar megyékben. Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny*, 14. (1887) 16:203., *Magyarország tisztii cím- és névtára*. Bp., 1873:130., Uo. 1875:107., Uo. 1884:157., Uo. 1886:192., Uo. 1888:253., Uo. 1889:253., Uo. 1890:220., Uo. 1891:220., Uo. 1892:226., Uo. 1893:226., Uo. 1894:232. MNL OL S 92, Országos kataszteri felmérés. Szolgálatból 1911-ig bezárólag kivált tisztviselők és díjnokok törzskönyvi lapjai, 1856–1911. I–K. 34. kötet. 60–65. Pénzügyminisztérium. *A Magyar Korona országainak állami zárszámadása az 1894. évre*, (1895) 34. Halálozások. *Vasárnapi Újság*, 50. (1903) 24:397. Halotti anyakönyvi kivonata megtalálható: <http://www.rakovszky.net>. L. ehhez: REISZ T. Cs.: i. m. 203.

²⁰Személyi hírek. *Kataszteri Közlöny*, 9. (1900) 9:186. A BM 15981/1901. eln. számhoz kiadott *Kimutatás az 1900. évi II. felében engedélyezett névváltoztatásokról* szerint Zahajkievicz Ármin József mérnök Zsadányira változtatta a nevét, lakóhelye Nyitra, születési helye Buziás, születési éve 1876, r. kat., a rendelet száma 82.393/1900., a 189. sz. hivatalos hírlapban a névváltoztatás közzétételét.

²¹*Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 18. (1907):1749., Uo. 19. (1908):1887., Uo. 20. (1908):1978., Uo. 21. (1909):2064., Uo. 22. (1910):2043., Uo. 23.(1911):2178., Uo. 24. (1912):2316., Uo. 25. (1913):2329., Uo. 26. (1914):2503., Uo. 27. (1916):2585., Uo. 28. (1923):1546., 29. (1928):2930. A feleség gyászjelentése megtalálható: <http://www.rakovszky.net>.

²²*Magyarország tisztii cím- és névtára*, Bp., 1902. 335., Uo. 1903:331., Uo. 1904:172., Uo. 1905:184., Uo. 1906:195., Uo. 1907:196., Uo. 1908:198., Uo. 1909:207., Uo. 1910:214., Uo. 1911:217., Uo. 1912:220., Uo. 1913:229., Uo. 1914:234., Uo. 1915:115., 236., Uo. 1916:128., 253., Uo. 1917:139., 257., Uo. 1918:82., 198., Uo. 1927:110.

²³MNL OL S 79, No. 325/5., No. 242/9. és S 78, 309. téka, Hagyárosbörönd, 14–15.